

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

Bakalářská práce

Percepce krajiny ve starověkém Řecku klasické doby

Nikol Holubová

Vedoucí práce: PhDr. Ivana Koucká

OLOMOUC 2015

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou bakalářskou práci vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího bakalářské práce s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu pramenů a literatury na konci práce. Jako autorka předložené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Olomouci dne:

Poděkování

Zde bych ráda projevila vděčnost těm, kteří nade mnou bděli, poučovali mne a stali se tak v mnoha ohledech mojí inspirací pro sepsání této práce. Dále si můj vděk zaslouží dr. J. Roy z University of Nottingham za poskytnutí cenných materiálů, Mgr. Jan Daniel z Katedry geografie UP v Olomouci a také doc. Lubor Kysučan z KKF UP za tutéž mně prospěšnou vstřícnost. Nejvíce však musím poděkovat vedoucí bakalářské práce, PhDr. Ivaně Koucké, nejen za odborné rady, komentáře a výtky, z nichž se člověk nejvíce poučí, ale především za hlubokou trpělivost, kterou se bylo třeba značně „obrnit“.

Obsah

Úvod	5
1. Popis materiální krajiny mediteránního prostředí klasické doby starověkého Řecka	15
1.1 Středomořské klima	18
1.2 Fauna a flóra starověkého Řecka	25
2. Krajiny niterní a zevnější – způsoby nazírání.....	30
3. Kosmické sympatie v sakrální krajině: příroda jako výraz božského účelu	33
3.1 Svatyně – obřadní ritus za městskými hradbami	35
3.2 Posvátné háje – portál transcedence	38
4. Od krajiny městské k ruralistickému pojetí života	43
4.1 Urbanistické struktury: „Milujeme krásu, ale s mírou“	44
4.2 Tradice pravého úhlu – územní plánování města	50
5. Koncepce ruralistické krajiny - venkovský životní styl.....	54
6. Environmentální studie: ekologická krize starověkého Řecka klasické doby	58
6.1. Deforestace.....	63
Závěr.....	66
Seznam pramenů a literatury.....	69
Résumé	74
Seznam použitých příloh.....	75

Úvod

Cíle a struktura práce

Mnoho historiků specializujících se na antickou problematiku se zaměřuje zejména na politickou, ekonomickou či sociální oblast, také na filozofii, umění či recepci antických tradic v pozdějších dobách. Argumentem může být, že k tak výrazným oborům existuje velká pramenná základna s kýženou výpovědní hodnotou. Ano, to je pravda. K percepci krajiny či k environmentálnímu myšlení jsou k dispozici pouze útržkovité výpovědi. Avšak i ony „útržky“ naznačují, že antický člověk a jeho agrární společnost byla determinována životním prostředím, ve kterém se rozvíjela. Přírodní podmínky ovlivňovaly takřka každodenní rozhodování jedince; mediteránní klima ovlivnilo starořeckou módu, mediteránní fauna a flóra zase každodenní jídelníček, nerostné bohatství se získaným právem dolovat nastartovalo vrcholnou politickou kariéru, nedostatek obživy a rozšíření degradovaných půd sehrálo roli ve válečných taženích, existuje řada dalších dílčích důkazů, že dějinný proces se neodehrává pouze v čase, nýbrž také v prostoru. I krajina v sobě nese paměť, čímž představuje jakýsi „archiv“. Proto má bakalářská práce vznikla jako jakési upozornění pro všechny badatele (zvláště zaměřující se na civilizace založené na agrárním systému), aby si uvědomili, že k plnému pochopení jednotlivých kultur je nezbytně nutné poznat přírodní prostředí, ve kterém se ona kultura vyvíjela, až poté se člověk může soustředit na jinou oblast zájmu (politickou, ekonomickou atd.); v opačném případě by hrozil jen značně omezený náhled na problematiku.

Primárně se v bakalářské práci pokusím analyzovat percepci krajiny, tedy jaký vztah choval ke krajině starověký Řek, zda se k přírodě stavěl spíše jako vykořisťovatel či spíše jako věrný uctívач, dále zda starověký člověk vůbec znal pojem „krajina“, do jaké míry si uvědomoval environmentální problémy, které sám způsobil, nebo nakolik proměnil svými zásahy krajinný ráz současného mediteránního okolí.

Úkol je to nadmíru těžký, neboť jak již bylo naznačeno, existovali (ve své svébytnosti, aniž by si to uvědomovali) dva rozdílní antičtí Řekové. Jeden vstával velmi brzy, aby u oltáře obětoval zvíře či alespoň provedl úlitbu vína na počest bohyně Démétér jako vděk za plodnou úrodu, vystoupal na úpatí hory, aby u oltáře poprosil Dia o trochu deště, pořádal slavnosti s průvodem při vinobraní, aby tak poctil Dionýsa za výjimečnou chuť čerstvého vína, pokládal votivní figurky k pramenům řek, aby si zachoval přízeň říčních bůžků a nymf; a tento samý starověký Řek vstával také proto, aby kultivoval půdu. Když chtěl zajistit co nejvyšší výnos z pěstovaných plodin, musel rozšířit zemědělsky využitelné plochy, pokud se chtěl zúčastnit válečného tažení, potřeboval kácet lesy, aby postavil lodě a jeho flotila byla největší a neporazitelná, jinak by zase o svoji kultivovanou půdu přišel, také mýtil les, aby si například zatopil v domě – tak jaký tedy byl postoj antického člověka ke krajině? V kosmologickém světě, kde příroda představuje jakýsi řád, jenž byl uspořádán bohy, a sama příroda oplývala božskou silou, byl antický člověk takřka nucen k její sakralizaci a uctívání, avšak zdá se, že převládla agresivní exploatace krajiny, čímž vzniká zvláštní paradox, že si Řekové podřezávali kořeny své existence (mimo jiné) nešetrným zacházením s krajinou, která představovala onu posvátnou sféru.

V další rovině předložené problematiky se pokusím zhodnotit, do jaké míry spolu kooperovala krajina městská s krajinou rurální. V současné době od sebe takřka

diametrálně rozdělujeme jednotku „město“ a specifickou jednotku „venkov“. Avšak v antickém Řecku klasické doby tomu muselo být trochu jinak, neboť stále mluvíme o agrární společnosti závislé na vegetačním cyklu, tudíž město na venkově muselo být daleko více závislé, čímž by se mohly rozdíly mezi těmito jednotkami minimalizovat.

Trochu matoucí se může jevit samotný název práce: „Percepce krajiny ve starověkém Řecku klasické doby“, neboť v sobě nese známku jakési všeobecnosti. Tímto bych chtěla uvést na pravou míru strukturu práce, která je poskládána na takovém základě, aby osvětlila co nejméně probádaných oblastí dané problematiky. Jednotlivá témata jsou volena v co nejrozmanitějším měřítku, čímž by mělo být docíleno komplexnosti získaných informací, vztahující se na percepci krajiny ve starověkém Řecku.

Dále bych chtěla upozornit, že se v práci nenachází například fenomén zemědělství, což by tato bakalářská práce pravděpodobně měla obsahovat, neboť proces kultivace půdy je jedním z hlavních znaků percepce krajiny, avšak já tuto problematiku shledávám již dostatečně probádanou. Budiž mi důkazem cizojazyčná publikace W. E. Heitlanda s názvem *Agricola*¹ či z českého prostředí publikace s názvem *Agrární poměry a problémy v antice*.² Jelikož jsem si vědoma, že právě získávání obživy prostřednictvím zemědělství je důležitá interakce mezi člověkem a krajinou, nastiňuji alespoň z části agrární poměry v kapitole 5 a 6.

První kapitola nese název „Popis materiální krajiny mediteránního prostředí klasické doby starověkého Řecka“, která reflektuje krajinu fyzickou, tedy takovou, ze které můžeme získávat přírodní bohatství, proto jsem uvedla v názvu termín „materiální“. „Mediteránní prostředí“ značí nadsložku, která v sobě nese i menší

---

¹ HEITLAND, W. E.: *Agricola*. Cambridge 1921.

² GROH, F. – JIRÁNI, O. – SALAČ, A.: *Agrární poměry a problémy v antice*. Praha 1928.

územní jednotky, jaké reprezentuje například důležitá antická oblast v prostředí Egejského moře. Směrodatnost kapitoly tkví v popisu environmentálního prostředí, neboť pro analýzu percepce krajiny je nutné znát, jak fyzicky vypadá/la. Dílčími studii jsou mediteránní klima a popis fauny a flóry.

Druhá kapitola s názvem „Krajiny niterní a zevnější – způsoby nazírání“ reprezentuje jakousi metodologickou pomůcku, jakými způsoby můžeme krajinu chápat. Název je odvozen od publikace environmentalisty Václava Cíleka,³ který krajiny dělí na vnitřní a vnější. Vnější krajinu reprezentuje ona fyzická pro oko viditelná krajina. Vnitřní pak na základě studie C. G. Junga o archetypech⁴ spatřuji jako otisk krajiny v nás samých, jakožto vzpomínku na kdysi dávné soužití s přírodou v době pravěku. Tyto krajiny vnitřní a vnější implantuji na společnost klasické antické doby.

Kapitola s názvem „Kosmické sympatie: příroda jako výraz božského údělu“ pojednává o přízni, kterou si starověcí Řekové chtěli svým jednáním zaopatřit (načež přímo poukazuje název kapitoly). Analyzuji zde krajinu sakrální, a to na příkladu oltářů mimo městské hradby a na příkladu posvátných hájů, které spatřuji jako jakési „portály transcendence“, a to z toho důvodu, že posvátný háj představoval ohraničené posvátné místo, kde žily nadpřirozené bytosti, proto starověký Řek při vstupu do posvátného háje prošel jakousi pomyslnou „bránou nadsmyslna“, aby byl v háji blíže božským silám a odpoutal se tak od světa profánního.

Další kapitola se jmenuje „Od krajiny městské k ruralistickému pojetí života“, kde reflektuji krajinu městskou, poukazuji na základní funkce města jako je výstavba

---

³ CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha 2005.

⁴ JUNG, C. G.: *Výbor z díla: svazek II – Archetypy a nevědomí*. Brno 1997.

obytných zón pro všechny své občany. Také analyzují územní plánování města, neboť v klasickém období řeckých dějin se etablovala pravidelná uliční síť založená na ortogonálním systému.

Předposlední kapitola „Koncepce ruralistické krajiny – venkovský životní styl“ pojednává o rolnickém životě, v jakých podmínkách žili a v jaké krajině se nacházeli. Zde figuruje také problematika zemědělství, které dle starověkého člověka nejvíce ze všech prací zušlechťuje povahu lidí.

Závěrečná kapitola „Environmentální studie: ekologická krize starověkého Řecka klasické doby“ upozorňuje na důležitost poznání přírodních podmínek klasické doby, aby se tak předešlo nesprávnému pochopení antických dějin. Zároveň zde reflektují ekologické problémy, nejvýraznější u nich představuje deforestace.

Zhodnocení pramenné základny a sekundární literatury

Ačkoliv období 5. - 4. století př. n. l. obecně představuje dalekosáhlý kulturní vzestup, reprezentovaný nejen vysokým počtem literárních děl, je třeba konstatovat, že antické písemné dědictví nám nezanechalo žádné ucelené konstruktivní výpovědi o krajině, životním prostředí či vztahu k přírodě z vědeckého hlediska, neboť žádná taková environmentální studie v antickém světě neexistovala. K dobru nám poslouží jen to, že v klasické době řeckých dějin vznikal bezesporu již zmiňovaný vysoký počet literárních děl, oproti jiným obdobím, což je dáno například i výkonným „vzdělávacím

systemem,⁵ který dosáhl takového výsledku, že většina občanů byla zřejmě gramotná (dokladem budiž například zavedení ostrakismu). Mezi hlavní odvětví vzdělání patřilo právě psaní, které vyučoval (spolu se čtením, aritmetikou a literaturou, jež zahrnovala i recitování starých básníků, jako byl Homér) *grammatistés*- „učitel písmen.“⁶

Tudíž také díky důrazu kladenému na vzdělání se nám v antickém Řecku otevírá cesta ke zkoumání pramenné základny. Nesmírnou výhodou zůstává fakt, že klasické jazyky nikdy nezanikly a značná část základních pramenů se dochovala až do dnešních dob. Úskalím však zůstal již nastíněný fakt, že hledat výpověď o vztahu starověkého Řeka ke krajině či přírodě je takřka „čtení mezi řádky,“ kdy je zapotřebí z textu doslova „vyimplantovat“ jednotlivé drobné úseky a vykonstruovat správný model na základě útržkovitých informací. Mnohdy se tedy písemné prameny opírají o velkou škálu různorodých věd, jako je například krajinná archeologie, historická ekologie či různé další exaktní vědy.

V přístupu k antickým pramenům musíme mít na zřeteli, že jejich charakter pozbývá odborný jazyk s přesnou terminologií, byť v celém antickém světě shledáme řadu autorů, kteří píšou o přírodní sféře a přímo se dotýkají exaktních věd, nicméně text s sebou nese vždy jistý literární ráz, čímž se maže hranice mezi krásnou a odbornou literaturou.⁷

Záměrně je zde tato metodologická překážka zmíněna, neboť beletristický charakter nechybí ani v antickém dějepisectví, jež je v mnohých ohledech oporou této

---

⁵ O vzdělávacím systému můžeme hovořit v souvislosti s nižším vzdělávacím stupněm, kdy chlapci začínali navštěvovat školu od 7 let. Mezi hlavní předměty patřily psaní, hudba a tělocvik. Dívky se většinou vzdělávaly ve vedení domácnosti. Vyšší vzdělání však organizovaný systém postrádal, v návazném studiu mohli pokračovat jen ti majetnější se specializovanými učiteli lékařství, práva, rétoriky nebo navštěvovali přednášky sofistů, kteří přidali specializaci geografie, matematiky či přírodních věd. Můžeme zmínit také Platónovu Akademii, založenou 385 př. n. l., kde se vyučovalo bez zakotvených osnov a bez ohledu na věk žáků. In: ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *Starověké Řecko*. Praha 2011, st 269-270.

⁶ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *Starověké Řecko*. Praha 2011, s. 269.

⁷ JELÍNEK, Petr - KYSUČAN, Lubor: *Venkov a krajina. Evropská krajina mezi venkovem a městem, mezi antikou a novověkem*. Brno 2014, s. 68.

studie. Byť se dějepisectví od logografické tradice značně rozvinulo skrze Hérodota z Halikarnássu až k Thúkydidovi,⁸ jenž přispěl kritickým hodnocením a podložením historických událostí studiem pramenů, je patrné, že sloh se nedokázal oprostít (pro Řecko tak typické) estetické tendence stran literární hodnoty textu a nadále pokračoval v duchu novelistického rázu, což v praxi znamená, že i historikové chtěli být spíše oblíbení, nežli přesní a že zamýšleli čtenáře také dojmout či pobavit, nikoliv pouze poučit či osvětlit dějinný konstrukt událostí na sebe navazující. Je tedy nezbytné podložit práci nejen dějepisnými spisy, které balancují na pomezí krásné a odborné literatury, ale především také beletrií, která vypovídá o vztahu ke krajině z jiného úhlu pohledu.

Hodnotný pramen například představuje antická divadelní hra. Zřídka kdy si všimneme, že v antickém dramatickém díle lze nalézt také rekonstrukci environmentálního prostředí. Děj je často zasazen právě do naturálního prostoru a na základě vyvozených údajů lze poskládat jakési „střípky“, jež by dokázaly určitým způsobem charakterizovat vztah ke krajině. Předpokládáme, že publikum se skládalo z mnoha mužů i žen, kteří znali například attickou krajinu přímo z obdělávání polí. Jistý triumf autora divadelních her spočívá právě v užití jevů, které diváci přijímají za své a předkládaný všeobecně daný fenomén dobře znají. Objeví-li se tedy v představení idea venkovské krajiny, je vnímána jak diváky, tak autorem jako samozřejmost. Tímto způsobem může dramatik manipulovat s publikem. Čím jednodušší jevy se objeví v díle, tím dokáže autor zaujmout širší škálu obecnstva,

---

⁸ BURIAN Jan – LIŠOVÝ Igor – PSÍK Richard: *Úvod do dějepisectví antického starověku*. Ostrava 2007, s. 37.

neboť v jakékoliv každodennosti se mohou lidé sami shlédnout. A jelikož se naturální fenomény objevují, předpokládáme, že antický člověk svoji krajinu velmi dobře znal.⁹

Bakalářská práce je podložena historickými spisy, jak již bylo naznačeno výše, a to těmi nejvýznamnějšími, které vznikly v klasickém období starořeckých dějin – *Historiai*, jež nemá pevný řecký titul od Hérodota z Halikarnássu, dále *Dějiny peloponéské války*¹⁰ od Thúkýdida a Xenofóntovo dílo *Hellénika*. Historické spisy obsahují nespočet záznamů o krajině, avšak jedná se o „ploché“ popis fyzické krajiny, čili mnoho poznatků nemá interpretační váhu. Na druhou stranu v sobě nesou politické, válečné i ekonomické poznatky, které lze reflektovat na pozadí krajiny, čímž se do značné míry vytvoří konstrukt vztahu starověkého Řeka ke krajině.

Pro analýzu interakce lidské společnosti s přírodou jsou důležitá i další Xenofóntova díla, filozofický spis *Apomnéoneumata Sokratús* nebo spis hospodářského charakteru *Oikonomikos*, kde zkušený zemědělec pokládá rady, jak se šetrně chovat k půdě či jak zvýšit produkci plodin. Jelikož je agrární činnost jednou z nejběžnějších interakcí mezi člověkem a krajinou, shledávám tento pramen jako zásadní pro poznání percepce krajiny.

Další významný pramen s kýženou výpovědní hodnotou představuje *Peri fytón historia* od zakladatele botaniky a dendrologie Theofrasta. Na základě uvedeného botanického spisu, jenž je založen jako jediný na přísné exaktnosti, lze probádat dlouhodobé klimatologické trendy či problém deforestace, neboť Theofrastos lesní vegetaci věnuje celou jednu knihu. Je trochu s podivem, že si tak významný spis zatím nevysloužil překlad do českého jazyka.

---

⁹ ROY, J.: *The countryside in classical Greek drama, and isolated farms in dramatic landscapes*. In: SHIPLEY, G. – SALMON, J.: *Human landscape in classical antiquity. Environment and Culture*. Londýn 2003, s. 98.

¹⁰ Název uvádím v českém znění, neboť dílo nemá pevný řecký název. Avšak mohli bychom uvést *Thucydidis Historiae* I-II.

Na hraně exaktnosti balancuje dílo *Peri aerón hydatón topón* od nejproslulejšího lékaře antické doby Hippokrata, kde reflektuje působení klimatologických podmínek na lidskou společnost. Pro další pochopení problematiky vztahu krajiny a antického člověka shledávám směrodatnými díla *Kritias*, *Faidros* a *Nomoi* od filozofa Platóna. Obzvláště dialog *Kritias* obsahuje cenné informace, které se u žádného jiného díla klasických autorů neobjevuje; Platón si zde všímá negativních jevů vlivem exploatace krajiny. Jistým pramenem k reflexi sakrální krajiny je dramatické dílo *Oidipús ho epi Kolónó* od Sofoklea. Další použité prameny spíše jen „dokreslovaly“ a doplňovaly získané poznatky.

Odborná literatura environmentálních dějin či dějin zaměřující se na percepci krajiny je v českém prostředí značně omezená, byť zájem o environmentální studia stále roste, není zde uspokojivá základna sekundární literatury, jež by se specializovala na antickou éru. Jádrem problému zřejmě tkví v tom, že mnoho badatelů svoji pozornost soustředí na novodobější dějiny, nikoliv na klasickou dobu. Systematičtěji se o problematiku antické krajiny zabývají doc. Lubor Kysučan a doc. Jarmila Bednaříková. Ze zahraniční literatury vyzvedám monografii *Human landscape in classical antiquity. Environment and culture*, kterou sestavili Salmon John a Graham Shipley, a to pro svůj dalekosáhlý rozsah informací a variabilitu zkoumaných témat. Dále monografii *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece* od Susan Alcock a Robina Osborna, která reflektuje sakrální krajinu. Je důležité zmínit, že Robin Osborne je jedním z průkopníků, který svůj badatelský zřetel zaměřil na antické dějiny a to prostřednictvím krajinné archeologie. Dále bych uvedla publikaci *Pan's tratil. Environmental problems of the Ancient Greeks and Romans* od J. Donalda Hughese, jehož knihy se v kruzích environmentalistů stávají pomalu „klasikou.“

Jednotlivé antické jména, názvy či pojmy jsou sjednoceny na základě publikace *Encyklopedie antiky* (ed. SVOBODA, L.) Praha 1973. Botanické latinské názvy dílčích rostlin jsou převzaty z internetové encyklopedické databáze <http://www.britannica.com/> (není-li uvedeno jinak).

1. Popis materiální krajiny mediteránního prostředí klasické doby starověkého Řecka

Reflexe se pohybuje v oblasti středoziemního moře, neboť zapříčiněním velké řecké kolonizace, vznikem Velkého Řecka (lat. *Magna Graecia*; řec. *Megalé Hellas*) a rozšiřováním řeckých kolonií dále na západ (*Emporion*; lat. *Empúries*, dnešní *Ampurias*; Španělsko) v archaickém období, nelze zahrnout do zkoumané studie pouze hlavní oblast antického Řecka – Balkánský poloostrov (severní Řecko, střední Řecko, Peloponnésos), Egejské moře (lat. *Mare Aegaeum*) nebo Malou Asii (lat. *Asia Minor*), ale také majoritní spektrum environmentálního prostředí, majíce vliv na působení specifických sfér (např. rozvoj obchodu, zakládání obchodních kolonií, zajištění dostatečné obživy) Řecka jako celku.

Středoziemní moře (*Mare Nostrum*), největší vnitrozemské moře světa, potřebuje neustálý přísun vody z Atlantického oceánu, aby udrželo úroveň hladiny, neboť vypařování je mnohem vyšší než přítok řek z vnitrozemí. Navzdory tomu, že ve starověkém Řecku byl rybolov velmi rozšířen a různorodé plody moře se staly důležitým zdrojem potravy, pobřeží Středoziemního moře má nízký šelf, jenž nese za následek malý počet rybí populace.¹¹ Moře bylo důležitým činitelem v oblasti meziregionálních vztahů a v komunikaci mezi ostrovními částmi antického Řecka.

Území kolem Středoziemního moře jsou často kopcovitá a hornatá, což je výsledkem intenzivní tektonické činnosti (např. zemětřesení v Řecku; zejména v

---

¹¹ SALLER, P. R. – SCHEIDEL, W. – MORRIS, I.: *The Cambridge Economic History of Greco-Roman World*. Kalifornie 2012, s. 15.

oblasti Peloponésu - okolo roku 464 př. n. l. ve Spartě¹² a v roce 373 př. n. l. ve městě Heliké,¹³ jež zmizelo v moři), především způsobené interakcí euroasijské a africké desky, které se pohybují směrem k sobě. Studovaná oblast tedy leží v nestabilní zóně, jež je sužována seismickou činností. Chvění země si starověcí lidé spojovali s mocnou silou boha moří a vodních živlů, Poseidónem, jenž nekraloval pouze nad ohromnými vlnami veškerých vodních ploch, ale pro svoji vitálnost byl způsobilý pohnout i zemí.¹⁴

Pevninské Řecko je tvořeno vápencovými horami. Horský georeliéf tvoří většinu území, téměř čtyři pětiny. Vápenec, jenž je snadno rozrušitelný povodím či přívalovými dešti, které jsou charakteristické pro středomořské klima, vytváří velmi nerovné topografie.¹⁵ Souhrnně se systém řeckých pohoří nazývá Hellenidy. Nejvyšší bod Řecka reprezentuje vrcholek Mytikas v mohutném horském masivu Olymp, jenž měří 2917 m. n. m. a tyčí se nad Soluňským zálivem. Ze severní a západní strany odděluje Olymp řeka Mavroneri od masivu Pleria. Nejrozlehlejším geologickým útvarem je pohoří Pindos na severu země, jenž představuje jakousi „páteř“ Řecka dlouhou až 160 km. Pohoří charakteristické ledovcovými morény je Parnas, rozkládající se nad Korintským zálivem.¹⁶

Kopcovitý a hornatý terén vytvářel překážky v přepravě a komunikaci. Proto, jak již bylo výše zmíněno, bylo klíčovým prostorem pro vývoj antické civilizace moře.¹⁷ Tento typ různorodé krajiny, kde se mezi nehostinnými horami nacházejí také úrodné planiny (Thessalie, Boiótie, Attika) či další menší úrodná území vytvořená

---

¹² CARY, M: *The Geographic Background of Greek and Roman History*. Oxford 1949, s. 40.

¹³ ADKINS, L. – ADKINS A. R: *op cit.*, s. 133.

¹⁴ CARY, M: *op. cit.*, s. 40.

¹⁵ SVOBODA, K: *Řecko doby starší*. In: GROH, F. – JIRÁNI, O. – SALAČ, A.: *Agrární poměry a problémy v antice*. Praha 1928, s. 2.

¹⁶ ISAGER, S. – SKYDSGAARD, J. E.: *Ancient Greek Agriculture*. Londýn 1992, s. 11-15.

¹⁷ SALLER, P. R. – SCHEIDEL, W. – MORRIS, I.: *op. cit.*, s. 15-16.

naplavením, podporoval vznik nezávislých městských států, neboť četná pohoří zabraňovala vyšší expanzi v době vzniku těchto států, a napomáhal k soustředění se na samotný vývoj jednotlivých míst ohraničených přírodním spektrem.¹⁸

Pevninské Řecko je rozděleno na dvě části, a to Sarónským a Korintským zálivem, jejichž rozdělovacím bodem se stala úzká šíje (nyní protknutá Korintským průplavem). Jižní sektor pevniny je tedy Peloponnésos (*Pelopiv ostrov*). Od šíje na sever se rozkládá střední a severní Řecko.

Pobřeží je velmi členité a Řecko disponuje nespočty ostrovy a ostrůvky, především v Egejském moři, kde ostrovy tvoří výčnělky z podmořských hor. V jižní části Egejského moře se nachází Kréta, menší ostrovy v centrální části se souhrnně nazývají Kyklady. V Iónském moři na západě Řecka se soustředí vlhčí a v létě méně horké ostrovy (Korkýra,¹⁹ Leukas,²⁰ Ithaka, Kefalleniá,²¹ Zakynthos). V dnešním Řecku se nachází více než 3 000 ostrovů.²²

Pevninské Řecko představuje jedno z nejsušších míst Evropy a nenacházejí se zde žádné veletoky či splavné řeky. Největší z nich přitékají ze severu (např. Vardar; *Axios*), nejdelší pak představuje Haliakmón, ústící do Soluňského zálivu. Některé řeky byly v zimě často bystřinami, jiné v době největšího sucha v létě vysychaly.²³

Krajina se pro oko člověka vyznačuje charakteristickou zelenou, pro své horské lesy a polo-křovinatou vegetaci, a šedobílou barvou, pro vápencový georeliéf, což může působit chladným dojmem. Avšak právě rozmanitost struktury hor, kde se do kontrastu dostává ostré sluneční světlo s mnohými výčnělky skal v kombinaci

---

¹⁸ CARY, M: *op. cit.*, s. 2-3.

¹⁹ Korfu

²⁰ Lefkada

²¹ Kefallonia

²² ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 133.

²³ ISAGER, S. – SKYDSGAARD, J. E.: *op. cit.*, s. 10.

s mořským horizontem, lze považovat krajinu za dosti inspirativní. Vždyť právě starověké Řecko se stalo kolébkou největších umělců a myslitelů. Samozřejmě, aby byly využity dary přírody v lidský úspěch, je nutno sdílet specifickou společenskou a politickou atmosféru. Až tyto stimuly otevírají brány lidské kreativitě a dovednosti.²⁴

1. 1 Středomořské klima

V první řadě je třeba si uvědomit, že společnost, zvláště pak agrární, je v širokých rozměrech determinována přírodními podmínkami, krajinou i podnebím. Abychom mohli správně pochopit svět starověkého Řeka, je nutné rozumět řecké půdě a klimatu. Starověké národy byly mnohem více závislé na krajině, v níž rozvíjely svébytné stupně vlastní civilizace, než lidé postmoderní doby, stojící na vrcholu vědecko-technické revoluce, kde velícím sektorem se stal ten průmyslový. Přírodní podmínky ovlivňovaly antického člověka takřka ve všech sférách jeho existence. Lze zde uvést stěžejní probádané oblasti, jako je politika, ať už jednotlivá rozhodnutí či válečná tažení; vše šlo k rozšiřování vlivu na další geograficky vymezená území, nejen ze strategických důvodů, ale zejména také kvůli hospodářství. Vliv krajiny na hospodářskou oblast, nejen antického světa, je všeobecně přijímaný fakt. I starověkému Řekovi šlo o zisk co nejúrodnější půdy a následně o co nejvyšší produkci plodin. Což je ovlivněno zejména podnebím. Vliv přírodních podmínek sahá daleko za hranice politické a hospodářské scény, významný je také v antické kultuře. Jedná se o zvyky, tradice, náboženství, víru, mytologii, ale také o každodenní život, rozdělení pracovního dne, stravování nebo charakter oblékání. Klima bylo natolik

---

²⁴ CARY, M: *op. cit.*, s. 39.

vlídné, že starořecká móda pozbyla potřebu pokrývek hlavy a často se také vyznačovala absencí obuvi. V neposlední řadě přírodní podmínky také ovlivnily umění, architekturu (charakter domu atd.) nebo životní styl, ať veřejný či soukromý. Není žádným překvapením, že se často lidová shromáždění či soudy konaly pod širým nebem i po celé období zimy. Nebo také dramatické soutěže uvítaly na tisíce návštěvníků, jimž nevadilo sedět v divadle bez jakéhokoliv zástřeší po celý den.²⁵ Na všechny tyto starořecké sféry mělo vliv speciální mediteránní klima. Člověk žijící ve starověkém Řecku dokázal svoji existenci souznít se specifickými životními podmínkami. A nejenom člověk, ale celá antická společnost. Možná je to jeden z důvodů, proč starořecká civilizace dokázala přežít tak dlouho, neboť se přizpůsobovala životnímu prostředí. Jednoduše, láska starořeckého člověka žít pod otevřenou nebeskou klenbou, a to jak veřejně, tak i soukromě, musí být vysvětlena.²⁶

Charakter středomořského podnebí je do značné míry ovlivněn počasím, typickými znaky jsou velmi horká, suchá léta a mírné, vlhké zimy (ovšem v horských oblastech je zima zpravidla tuhá).²⁷ Většina srážek spadne během pěti zimních měsíců (období vegetace). Nejvydatněji prší v západním Řecku. Důležité jsou však jarní srážky, zvláště pak pro pěstování obilovin, což je základ zemědělství, jak příhodně naznačuje ve svém díle *Peri fytón historia*²⁸ Theofrastos,²⁹ jenž se věnoval zejména

---

²⁵ CARY, M: *op. cit.*, Oxford 1949, str. 37.

²⁶ TUCKER, T. G.: *Ancient Athens. The Social and Public Life of a Classical Athenian from day to day.* Londýn 1912, s. 8-13.

²⁷ SALLER, P. R. – SCHEIDEL, W. – MORRIS, I.: *op. cit.*, s. 18.

²⁸ THEOFRASTOS: *Peri fytón historia*, VIII, 6, 6

²⁹ „Theofrastos [2. p. –ta] z Eresu na Lesbu, 373/1 – 288/6 př. n. l., žák Aristotelův a jeho nástupce ve vedení peripatetické školy. Seznam Theofrastových spisů u Diogena Laertia obsahuje přes 200 titulů, které svědčí o jeho encyklopedickém vědění.“ In: *Encyklopedie antiky* (ed. L. Svoboda), Praha 1973, s. 613.

přírodním vědám, fyziologii rostlin a botanickým systémům. Také je považován za zakladatele dendrologie.³⁰

Rozmístěním typické středomořské flóry, olivovníku³¹ či dubu cesmínového³², jakožto bioklimatického ukazatele, lze dnes získat alternativní definici středomořského podnebí, které se od antických dob příliš nezměnilo. Olivovníky při vyšších mrazech odumírají, avšak vyžadují určité klesnutí teploty, aby bylo zahájeno květenství na následující rok. Těmito olivovníky se však spíše určují středomořské zimy, nežli léta.³³ Celkový objem převážně zimních srážek je dostatečně vysoký, aby podporoval neopadavé stromy (*sclerophyll*³⁴) po celý rok, ale zároveň také adekvátně nízký, aby se uchýtila vegetace s opadavými listy.³⁵

Typ klimatické proměnlivosti v 5. a 4. století př. n. l. připomíná dnešní moderní vzor. Z fragmentů informací, jež jsou dostupné z pramenné základny, lze vyvodit potvrzující závěr, že klima v Řecku bylo takřka totožné jako v dnešní době.³⁶ Theophrastos ve svém díle reflektuje změnu lokací plodin a to na příkladu avokáda z Egypta³⁷ a datlové palmy.³⁸ Avokádo kvete a hojně přináší plody v Egyptě či nejbližším okolí. Pakliže bude tato plodina zasetá na ostrově Rhodos, poroste i pokvete, avšak plody nevydává. Datlové palmy rostou zase v krajinách, jež sousedí s Babylónií, a plodí vydatné ovoce. V Řecku však plody nedozrají a v některých případech kýžených produktů ani nedosáhnou,³⁹ což je zjevné i současné době.

---

³⁰ Nauka o lesích a dřevinách.

³¹ *Olea europaea*

³² *Quercus ilex*

³³ SALLER, P. R. – SCHEIDEL, W. – MORRIS, I.: *op. cit.*, s. 17.

³⁴ Typ vegetace, jež má tvrdé listy, rostoucí na teplých a suchých místech. Tuholisté rostliny se vyskytují v Austrálii, v oblasti Středoziemního moře, v Kalifornii a Jižní Africe. In: <http://dictionary.reference.com/browse/sclerophyll?&o=100074&s=t> [cit. 1. 7. 2014]

³⁵ CARY, M.: *op. cit.*, s. 3-6.

³⁶ SALLER, P. R. – SCHEIDEL, W. – MORRIS, I.: *op. cit.*, s. 17.

³⁷ *Mimusops Schimperi*

³⁸ *Phoenix Dactylifera*

³⁹ THEOPHRASTOS: *Peri fytón historia*, III, 3, 5

Theofrastos nám tedy uvádí na základě translokací plodin důkaz nejen o klíčovém významu klimatických podmínek při procesu kultivace rostlin, ale také, že se průměrné letní teploty pohybovaly ve stejných hodnotách, jaké zjišťujeme i dnes.

Odborná veřejnost si je samozřejmě plně vědoma absence jakýchkoli pravidelných záznamů, vedených za účelem pozorování meteorologických jevů a následné systematické dokumentace ze strany antického člověka. V důsledku chybějících statistických údajů vzniká určité úskalí, jež brání důkladnému probádání problematiky možných klimatických (i dlouhodobých) trendů.

Klima bylo také důležitým jevem v produkci plodin, nejpřizpůsobivějšími se staly olivy, fíky a vinná réva. Důležitost lokace si uvědomoval i Theofrastos, který klimatu dával přednost před kultivací. Způsob pěstování nebyl vůbec důležitý, pokud plodině nevyhovovalo podnebí. Jako důkaz dodává transplantaci granátového jablka⁴⁰ a opět datlové palmy.⁴¹ Jednoduše, rostliny nebudou nikdy stejně výkonné v produkci plodin, pokud se změní přirozený prostor.⁴² Pokud se vyskytla absence kýženého produktu, musel být ve starověkém Řecku nahrazen jinou adekvátní možností. Pakliže nebylo klima uzpůsobené pro zachování másla, které pro tuhnutí potřebuje nižší teploty, bylo nahrazeno olivovým olejem (tento produkt naplňoval také svítilny a lampy), cukr byl zase nahrazen medem⁴³ (včelařství bylo důležitým odvětvím antického hospodářství⁴⁴, které ostatně prosperuje v Řecku i dnes).

---

⁴⁰ *Punica granatum*

⁴¹ *Phoenix Dactylifera*

⁴² THEOFRASTOS: *Peri fytón historia*, II, 2, 2-4

⁴³ TUCKER, T. G.: *op. cit.*, s. 8-13

⁴⁴ SVOBODA, K.: *op. cit.*, s. 7

Podnebným poměrům se věnuje proslulý starořecký lékař Hippokratés,⁴⁵ jenž svými spisy ovlivnil vývoj medicíny po celá staletí. V díle *Peri aerón hydatón topón* hodnotí nejen působení klimatických podmínek na zdraví jedince, přítomnost specifických nemocí, ale také se zabývá tzv. fyziognomií, neboli nejen podle konstrukce postavy či fyzického vzhledu obličeje, nýbrž i podle charakteru a nadání lze zařadit jednotlivce do širší geograficky vymezené skupiny na základě podnebí.

Ve studovaném spise lze užít příkladu, kdy Hippokratés líčí rozdíly, panující mezi Evropou a Asií: „*Krajina tamní je mírnější a mravy lidí jemnější a umírněnější [než u obyvatel Evropy]. Příčina toho je správný poměr ročních dob, ježto leží vprostřed slunce proti jitřence a mimo obvod zimy.*“⁴⁶ Dále si všímá, že v Asii nepřevládají totožné podmínky, tedy i charakter lidí se liší: „*...pás země, který leží vprostřed mezi pásem teplým a studeným, je nejúrodnější, nejlesnatější, má nejjasnější oblohu a nejlepší vody dešťové i pramenité. Neboť není horkem spálen, suchem a nedostatkem dešťů vyprahlý ani zimou zkrušen, nýbrž naopak vláhou prosáklý následkem hojných dešťů a sněhů, takže země přirozenou měrou vydává mnoho plodů i ze semen samoděk... Lidé jsou [tam] dobře živeni a mají velmi krásné i štíhlé postavy.*“⁴⁷ Avšak lidé, obývající oblast kolem řeky Fasis,⁴⁸ sdílejí poněkud horší klimatické podmínky, neboť dle Hippokrata žijí v bažinaté krajině s lesní vegetací, vyznačující se teplým a vlhkým prostředím a vydatnými dešti.⁴⁹ Největší důraz klade Hippokratés na vodní živel, jenž utváří tělesnou i duševní schránku člověka: „*Vody pijí teplé a stojaté, jež uváděny jsou sluncem v rozklad a dešti jsou rozmnožovány.*

---

⁴⁵ „Hippokratés [2. P. - ta], * 460 př. n. l., nejvýznamnější představitel kójské – lékařské školy. Pocházel z lékařské rodiny, která odvozovala svůj původ od Asklépia. Pod Hippokratovým jménem se zachovala sbírka 58 spisů (o 73 knih), tzv. *Corpus Hippocraticum*. Převážná její část vznikla v 5. A 4. Stol. Př. n. l., jsou v ní však i části značně pozdější.“ Cit. *Encyklopedie antiky* (ed. L. Svoboda), Praha 1973, s. 235.

⁴⁶ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 12, 5-7

⁴⁷ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 12, 7-10

⁴⁸ HÉSIODOS: *Theogonia*, I, 340; Phasis je dnešní řeka Rioni na území Gruzie.

⁴⁹ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón* 15, 1-2

*Sama řeka Fasis má ze všech řek vodu nejvíce stojatou a teče nejpovlovněji; plodiny, které se tu daří, jsou ve směs nedokonalé, jalové a nedozrálé pro nadbytek vlády, pro něž nemohou dozrát, a pro něž celá krajina je kryta hustou mlhou.*⁵⁰ Právě z těchto příčin shledává Hippokratés odlišnosti Fasiánů od ostatních obyvatel Asie. Fasiáni se vykazují vysokou objemnější postavou bez ostrých rysů. Pro stálou přítomnost mlhy mluví nejhlubším hlasem ze všech lidí, barvu kůže Hippokratés označuje za bledožlutou – „*takže se zdá, jakoby měli žloutenku*“⁵¹ a charakter povahy těchto lidí nese známky lenosti.⁵²

Mezi zásadní rozdíly Evropana a Asiata je řazena odvaha. Obyvatelé Asie jsou méně bojovní, nýbrž však vládnu mírnějšími mravy. Příčinu absence mužnosti, pracovitosti nebo statečnosti v povahových rysech autor zřel v přílišné neměnnosti ročních dob. Většinu času vypadá krajina Asie jako v době jara, jiná období jsou velmi mírná, nevykazovala se důkladnou zimou či horkem, oproti přírodním podmínkám, jež panují v oblasti starověkého Řecka. „*U obyvatel [Asie] nejsou tedy možná přílišná vzrušení mysli ani silné proměny těla, ze kterých povaha divočí nabývající více neústupnosti a ohně, než když člověk trvá stále v témž stavu. Neboť stálé změny všeho to jsou, jež povzbuzují ducha člověka nedovolující mu býti nečinným.*“⁵³

Přírodní podmínky a klimatické trendy mají také nedozírné následky na udržování zdraví tělesné schránky jedince. Hippokratés dospěl k výsledkům, u nichž zkoumá přítomnost specifických nemocí na základě topografie měst. Všímá si zvláště povětrnostních podmínek. Pakliže je město otevřeno teplým větrům a zároveň je kryto před chladným větrem ze severu, znamená to, že ve zmiňovaném místě bude hojnost

---

⁵⁰ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 15, 3-6

⁵¹ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 15, 8

⁵² HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 15

⁵³ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 16, 3-5

slaných vod, které jsou v létě teplé a v zimě studené. Což u obyvatel ve výsledku znamená, slovy Hippokrata: „*Obyvatelé tohoto města mají hlavy, jež obsahují mnoho vlhka a hlenu, trpí častými průjmy následkem stékajícího hlenu z hlavy; dle postavy jsou většinou slabší, nejsou dobří jedlíci ani pijáci, vždyť lidé, kteří mají slabé hlavy, nebyvají vůbec silní pijáci.*“⁵⁴ Ženy těchto měst často trpí neplodností, děti zase křečemi a záchvaty dýchavičnosti.⁵⁵ Vážné akutní nemoci se příliš nevyskytují, neboť příslušným bakteriím či virům je vlhké prostředí těžko snesitelné.⁵⁶

Důležitým faktorem při klasifikaci nemoci dle podnebí a místopisu je také střídání ročních dob. Například, pokud je zima spíše studená spolu s ostrým severním větrem a jestliže za deštivého jara věje jižní vítr, znamená to, že se neodvratně následujícím létem projeví horečky, záněty a úplavice.⁵⁷ Avšak města, mající polohu vůči slunci i větru adekvátní, zároveň dominují zdravou vodou, jsou vůči negativním jevům, jež se objevují důsledkem střídání ročních dob, méně náchylná.⁵⁸

Můžeme tedy konstatovat, že klimatické podmínky mají nedozírné dopady na obrovskou škálu lidského smýšlení. Bylo zde uvedeno jen pár příkladů, avšak každému přijde na mysl hned několik oblastí (od vědních disciplín starověkého Řecka až po každodenní život obyčejného Řeka), které klima primárně nebo jen vzdáleně nějakým způsobem ovlivnilo.

---

⁵⁴ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 3, 4-6

⁵⁵ Epilepsie dle Ondřeje Schrutze. In:

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0ZhY6pfDNJ4J:old.ufar.ff.cuni.cz/2004/harmone/HIPPOKRATES->

[O%2520vzduchuvodach%2520a%2520mistech.rtf+&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0ZhY6pfDNJ4J:old.ufar.ff.cuni.cz/2004/harmone/HIPPOKRATES-O%2520vzduchuvodach%2520a%2520mistech.rtf+&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz) [cit. 28. 7. 2014]

⁵⁶ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 3

⁵⁷ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 10, 4-5

⁵⁸ HIPPOKRATÉS: *Peri aerón hydatón topón*, 10

1. 2 Fauna a flóra starověkého Řecka

Starořecká vegetace i živočišná říše se vyznačuje poměrně vysokou diverzitou svých druhů díky středomořskému klimatu spolu se specifickým řeckým geomorfologickým členěním. Tato fauna i flóra se podobá spíše zbytku Evropy a Asii, nežli tropické Africe.

Vegetace je charakteristická značnou rozmanitostí ve srovnání se severní Evropou, neboť ta dosáhla v důsledku poslední doby ledové notného deficitu. Stejně tomu tak je i v porovnání s místy jižním směrem od Středozemního moře, protože v těchto saharských končinách panuje naopak intenzivní sucho.⁵⁹

Nadmořské výšky, dešťové srážky, pohoří, půdní podmínky a izolace ostrovů daly vzniknout značnému počtu endemických druhů rostlin. Avšak typickou vegetaci tvoří jednoletky a neopadavá stálezelená rostlinná říše, zvláště již zmíněná vegetace *sclerophylls* (s tuholistými nebo trnitými listy), která se nejlépe adaptovala na mediteránní klima.⁶⁰

Charakteristickými druhy stromů Středomoří jsou dub cesmínový⁶¹, borovice halepská⁶² nebo olivovníky,⁶³ které hojně rostou v oblasti Řecka při nižších nadmořských výškách. Původně v lesích převládaly borovice a neopadavé duby. Vyskytovaly se také listnaté lesy. Dnešní krajina Balkánského poloostrova nedominuje tak bohatou lesní vegetací, jak tomu bylo dříve, zvláště pak v horských oblastech. Nad tímto faktem prolévá lítost již Platón v 5. století, jenž si všiml patrných stop, které

---

⁵⁹ CARY, M: *op. cit.*, s. 41.

⁶⁰ GAGARIN, M: *The Oxford encyclopedia of ancient Greece and Rome*. Oxford 2010, s. 71.

⁶¹ *Quercus ilex*

⁶² *Pinus halepensis*

⁶³ *Olea europaea*

za sebou zanechaly mohutné stromy v horském teritoriu. Lesní porost se proměnil v pouhou pastvu pro včely.⁶⁴

Mimo lesní vegetaci prosperoval křovinatý a polokřovinatý ekosystém, typický pro mediteránní oblast, jenž nese název *makchie*.⁶⁵ Charakterizovaný je stálezelenými keři nebo nízkými stromy. Degradací *makchie* vzniká *garrigue*⁶⁶, jež se vyznačuje podobnými rysy, avšak v chudším měřítku. Nachází se převážně v místech s tenkou skalnatou půdou. Bohatství této vegetace tkví v aromatických rostlinách, jako jsou například symbol vítězství – vavřín ušlechtilý⁶⁷ nebo symbol cti - myrta obecná⁶⁸.

Velmi oblíbenými se staly ovocné stromy, jež mají dlouho tradici zušlechťování. Theofrastos zaznamenává, jak nejlépe provést u těchto stromů kultivaci.⁶⁹ Jednou z možností bylo například hnojení. Theofrastos shledává nejlepším a nejnápadnějším hnojivem lidský trus,⁷⁰ následně pak trus od prasete, kozy, ovce a vola.⁷¹ Autor také porovnává plodnost se stromy divokými či kultivovanými,⁷² dále také provádí studii, jak se nejlépe vypořádat s neplodícími rostlinami.⁷³

Ovocné sady vznikaly ve velkém počtu, pěstovala se jablka různých odrůd, hrušky, švestky, fíky či kdoule. Nejvyšší míru konvenčnosti však dosáhly hrozny. Vinná réva se velmi úspěšně adaptovala na mediteránní prostředí a stala se takřka symbolem Řecké civilizace.⁷⁴

---

⁶⁴ PLATÓN: *Kritiás*, 111, b, c

⁶⁵ *Maquis*

⁶⁶ *Phrygana*

⁶⁷ *Laurus nobilis*

⁶⁸ *Myrtus*

⁶⁹ THEOFRASTOS: *Peri fytón historia*, II, 7

⁷⁰ Theofrastos tento závěr ve spisu odkazuje na pravděpodobně neznámého zemědělce jménem *Chartodras*, překladatel z originálního textu do anglického jazyka však upozorňuje na možnost nesprávného přepisu.

⁷¹ THEOFRASTOS: *Peri fytón historia*, II, 7, 4

⁷² THEOFRASTOS: *Peri fytón historia*, III, 2

⁷³ THEOFRASTOS: *Peri fytón historia*, II, 8

⁷⁴ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 181-182.

Řecká fauna také nese znaky nadměrné diverzity. Hodně savců spadá do sekce býložravých. Procesem domestikace prošla velká škála druhů. Dříve byly k užitkovému chovu přizpůsobeny podmínky i pro velká stáda skotu. Později však půda pozbyla vhodných travnatých pastvin.⁷⁵ Běžně se choval vepř, nejvíce však ovce a kozy, které se v létě pasou v horách s polokřovinatým porostem, avšak na zimu sestupují do údolí. K tahu se užívalo oslů a mezků. Poměrně vzácní byli koně. Jejich uplatnění se však orientovalo k jízdě a vojenství, nikoliv k hospodářství. Jejich jezdci byli nazýváni *hippeis*. Xenofón ústy Sokrata ve svém spise *Vzpomínky na Sokrata* líčí, co vše musí znát velitel jízdy. V dialogu mezi Sokratem a hipparchem⁷⁶ zazní mezi prvními dotazy také otázka stran zlepšení podmínek pro koně, čímž se zdokonalí celá jízda. Odpověď byla negativní, neboť velitel soudil, že o koně se má každý starat individuálně. Což Sokratés vyvrací následujícím dotazem: „*A co když ti jezdci přijedou na koních špatných na nohy, slabé konstrukce tělesné a bez energie, jiní zas se zvířaty tak podvyživenými, že ani krok neudrží, jiní koně budou jankovítí a nepostojí na místě, kam je postavíš, další budou kopat, takže je nebudeš moci zařadit – co ti bude taková jízda platná? Jak budeš moci s takovou armádou prospět státu?*“⁷⁷ Z textu vyplývá, že Sokrates radí veliteli jízdy, jakým způsobem má být postaráno o koně; měly by být postaveny řádné stáje a zajištěna obživa. Zároveň Sokratés vyvrací tezi, že by údržba koně měla spadat pouze na svého jezdce, což si uvědomí i velitel jízdy, jenž přislíbí co nejlepší možnou péči.

Koně se především a v hojném počtu chovali v Thessálie. Jejich jízda byla vyhlášená a označena za tu nejzdatnější z celého území starověkého Řecka. na základě rozboru historického pramene se tato pověst dostala daleko za hranice antického

---

⁷⁵ SVOBODA, K.: *op. cit.*, s. 3.

⁷⁶ Vojenská hodnost

⁷⁷ XENOFÓN: *Apomnéoneumata Sokratús*, III, 3

Řecka: „*Xerxés s pozením vojskem táhl přes Thessalii a Achaji a třetího dne vstoupil do krajiny Mélijské. V Thessalii uspořádal závody svých koní, v nichž vyzkoušel i jízdu thessalskou, protože slyšel, že je v Řecku nejlepší.*“⁷⁸ Byť Hérodotos dále zaznamenává, že thessalská jízda souboj s perskou jízdou prohrává, přeci jen je v textu zaznamenáno, že perský král Xerxés o dovednostech thessalské jízdy dobře věděl. O nejlépe trénovaných koních v Thessálii svědčí také fakt, jenž se vykresluje právě na pozadí thessalské krajiny. Její dlouhé pláně dávaly velký prostor pro výcvik v jízdě na koni a Thessalané tak měli výborné podmínky pro vytvoření adekvátně rozměrného cvičiště.

Divokými býložravci byli např. bizoni či jelenovitá zvěř.⁷⁹ Od 4. století př. n. l. byla zobrazována na keramických artefaktech tak drůbež.⁸⁰ „Domácími mazlíčky“ bychom mohli označit psy. Těšili se pohřebnímu ritu podobnému tomu lidskému. Pohřbívání byli na veřejných místech, podél silnic nebo přímo na lidských hřbitovech.⁸¹

Nejhojnějšími predátory v řeckých krajích jsou medvědi, lvi, levharti, vlci spolu s menšími masožravci jako jsou lišky nebo rysy. Co do ptactva bylo známé nezměrné množství druhů v průběhu klasické doby Řecka. Obojživelníci a plazi neoddelitelně patří ke středozevnímu klimatu, avšak ve starověku se těšili většímu výskytu, nežli je tomu v současnosti. Oblast Balkánského poloostrova poskytuje největší množství sladkovodních druhů ryb. Co se bezobratlých týče, studované

---

⁷⁸ HÉRODOTOS: *Historiai*, VII, 196, 1-3

⁷⁹ GAGARIN, M.: *op. cit.*, s. 71.

⁸⁰ SVOBODA, K.: *op. cit.*, s. 4.

⁸¹ BODSON, L.: *Motivations for pet-keeping in Ancient Greece and Rome: a preliminary surfy.* In: PODBERSCEK, A. L. – PAUL, E. S. – SERPELL J. A.: *Companion Animal and Us. Exploring the relationship between people and pet.* Cambridge 2000, s. 28.

teritorium prosperuje jednou z největších rozmanitostí na území celého starého kontinentu.⁸²

---

⁸² HUGHES, J., D.: *Pan's travel. Environmental problems of the Ancient Greeks and Romans*. Londýn 1990, s. 20-21.

2. Krajiny niterní a zevnější – způsoby nazírání

V současnosti lidé mohou krajinu či krajinný ráz vnímat hned několika způsoby. Samotná definice krajiny je složitá, neboť tento pojem zahrnuje drahý počet obtížně uchopitelných fenoménů. Na krajinu můžeme tedy nahlížet jak geomorfologicky – v podstatě ohraničený úsek souše, někdy s určitým středem, charakterizovaný však vždy se stejnorodými vlastnostmi zemského povrchu, geograficky – tedy jako úsek vymezující se na základě svého zevnějšíku, společných vlastností a díky přirozeným hranicím přecházející vždy v jinou krajinu,⁸³ ale především také historicky, jako neustálou interakci člověka a přírody na bázi nejen geopolitické, ale také hospodářské či kulturní, vždy na základě přírodních podmínek dané zeměpisné lokality. Také musíme zdůraznit, že někteří badatelé rozlišují mezi pojmem „krajina“ a „scenérie“, přičemž scenérii chápou jako estetický jev.

Krajinu lze dělit také na kulturní či přírodní. Definice archeologa Marka Zvelebila, jež zní, že krajina je „*množina reálně existujících kulturních a přírodních objektů, které dávají zemskému povrchu charakter a pestrost*“,⁸⁴ zcela nezaplňuje jednotlivé oblasti poznání a vyvstane nám na mysli výtky stran neucelené formulace, neboť definice zaštiťuje, byť všeobecně, vzor na základě exaktnosti a byl zde pominut jakýsi individuální přístup – krajina jako otisk, zanechaný v představách lidí. Velmi obtížně se studuje soudobý postoj lidstva ke krajině, dnešní člověk v sobě nese zafixovanou geneticky podmíněnou zkušenost předchozích generací, která se odráží v našem podvědomí, kde součástí naší empirie byl život v přírodě, jenž začal dobou

---

⁸³ BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994, s. 11-15.

⁸⁴ ZVELEBIL, Marek: *Koncept krajiny: šance pro archeologii*. In: BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír: *op. cit.*, s. 20.

pravěku, a proto i dnes v převážně industrializované civilizaci nacházíme pozitivní emocionální vztah k přírodní krajině.⁸⁵

O to těžší bude hodnotit percepci starověkého Řeka před více než 2400 lety, jenž byl přitknut k přírodní scénérii daleko pevněji než civilizace dneška. Proto bych použila koncept a rozdělení geologa a environmentalisty Václava Cílka, který krajinu rozděluje na vnitřní a vnější,⁸⁶ a to právě z toho důvodu, že existuje jak fyzická reálně uchopitelná krajina, tak i jakási duchovní, jakožto odraz lidské duše, kde se zrcadlí myšlenkové pochody či představy jedince, jež se tvoří na základě prožitých pocitů v dané krajinné lokalitě. Cílek dokonce nabádá: „*Chraňte svoji duši,*“⁸⁷ neboli chraňte svoji krajinu, neboť je zrcadlem lidí, kteří ji obývají.

Tyto krajiny „vnitřní“ a „vnější“ mohou být aplikovány právě do klasické doby starověkého Řecka. Pro pre-industriální společnost, převážně zemědělského charakteru, je materiální vnější krajina využívána zvláště pro obživu či zisk nerostných surovin, v antickém světě však existuje i záhadná, tajemná krajina vnitřní jako odraz mytologické existence božské síly. Takřka každý přírodní konstrukt byl zasvěcen bájně bytosti s nadpřirozenými vlastnostmi. Tyto vnitřní krajiny měly bezesporu velký vliv na každodenní jednání starověkého člověka, proto je nezbytné do studie pojednávající o vztahu ke krajině zahrnout nejen onu fyzickou, ale také onu posvátnou, sakrální a nadpřirozenou sféru.

Zabývat se krajinou ve starověkém Řecku s sebou nese jakýsi paradox, neboť samotný termín „krajina“ jako takový v „kolébc“ evropských dějin neexistuje, čímž se vytváří terminologická překážka. Termín vznikl daleko později. Například anglické slovo *landscape* je holandským importem, původně se jednalo o malířský výraz pro

---

⁸⁵ JUNG, C. G.: *Výbor z díla: svazek II – Archetypy a nevědomí*. Brno 1997, s. 65-67.

⁸⁶ CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha 2005.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 5.

plátno zobrazující scenérii, a to až koncem 16. století. Německé slovo *Landschaft* s sebou nese jednotku osídlení, čili přírodu i obyvatele, proto jej nesmíme dávat do protikladu k městu.⁸⁸ České slovo *krajina* vzešlo ze všeslovanského kmene *kraj*, neboli také lem, okraj, čili ohraničený územní celek. Starověcí lidé rozuměli pojmu „příroda“ či „krajina“ zcela odlišně, nežli člověk soudobé společnosti. Kupříkladu řecké slovo *fýsis* či latinský termín *natura* nepředstavuje pouze celek funkční soustavy živých a neživých organismů v životním prostředí, čili nějaký ekosystém, nýbrž také přirozenost, sílu, či chápání veškerého universa. Tento kosmologický koncept, který se zrcadlí právě v přírodní sféře, představuje harmonický řád světa. Proto pro antického člověka musela existovat příroda posvátná a uctívaná, jak již bylo naznačeno výše, ztělesňující odraz nejvyššího řádu. S pojetím přírody jakožto „bohy protknutého světa“ souvisí také řecký termín *kosmos* (původně ozdoba) nebo latinský *mundus* (původně čistý, uspořádaný).⁸⁹

Přírodní ekosystém se tedy jevil jako jsoucno a poměr k božské existenci, napovídají tomu také názvy děl (či jejich dochované zlomky) předsokratovských myslitelů, například *Peri fyseós* (*O přírodě*) filozofa Parmenida, kde se však autor nezamýšlí nad biosférou, nýbrž se již od úvodu skrze ústa bohyně spravedlnosti *Diké* pokouší nalézt metafyzickou pravdu bytí a světa.⁹⁰

K pojmu *krajina* se také váže latinský termín *regio*, jenž signifikuje spíše oblast či kraj. Nikoliv však *krajinu* jako fyzicko-ekologický jev.⁹¹

---

⁸⁸ SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007, s. 8.

⁸⁹ KYSUČAN, Lubor: *Oni a my. Dvanáct neodbytných otázek mezi antikou a postmodernou*. Brno 2010, s. 187-188.

⁹⁰ PARMENIDÉS: *Peri fýsis*, zl. B1 ze Sexta a Simplikia

⁹¹ JELÍNEK, P. - KYSUČAN, L.: op. cit., s. 69.

3. Kosmické sympatie v sakrální krajině: příroda jako výraz božského účelu

Krajina posvátná, jakožto komplex všech přírodních fenoménů, zahrnující prameny, tůňky, řeky, jeskyně, kopce, hory, lesy, stromy, háje, masivní kameny či další naturální úkazy, vyobrazovala v antickém Řecku svět, jenž v sobě skrýval zabydlené bohy, bůžky či různorodé bytosti s nadpřirozenými schopnostmi. Starověcí Řekové se domnívali, že bohové jsou všude, což explicitně vedlo k propojení náboženství, jež pravděpodobně vzniklo na bázi synkretismu s jinými starověkými mytologickými soustavami, s každodenním životem. Celá kultura antického Řecka se tedy opírá o posvátnou sféru, protkanou starořeckou mytologií.⁹²

Mezi hlavní znaky řeckého náboženství bezesporu patří personifikace přírodních jevů. Toto zbožštění se odráží právě v nespočtu sakrálních míst, posvátných okrsků, svatyní či oltářů v otevřeném naturálním prostředí. Dle starověkých Řeků se i samotné přírodní živly staly jakousi božskou silou, byť rozdělení zemských elementů na základní čtyři a snaha o vymezení pojmu se objevuje již v textu *O přírodě* filozofa Empedoklea (490 – přibližně 430 př. n. l.). Termín „živel“ (*rhizóma* – doslova kořen) v dochované básni znamená element, který je součástí přírody či přirozenosti, avšak stále se tento „kořen“ neoprošťuje od mytologické roviny:

*„Především pamatuj:
jsou čtyři kořeny světa:
Zeus – oheň planoucí
a Héra – země, jež život dává.
Pak Aidoneus – vzduch
a Néstis, jejíž slzy*

---

⁹² PEDLEY, J.: *Sanctuaries and the Sacred in Ancient Greek World*. Cambridge 2005, s. 1.

*studnice smrtelných vodou napájejí...*⁹³

Stromy byly zasvěceny svým patronům, ale také nesly atributy nejvyšších bohů (například dub byl zasvěcený Diovi, vavřín Dionýsovi).⁹⁴ Celá krajina se jevila jako velkolepé mystické představení, kde se hlavními protagonisty staly víly, nymfy či satyrové. I samotná země byla zosobněním řecké bohyně Gaie, jež byla chápána jako Matka Země. Z řecké mytologie je zajímavý také bůh lesního ekosystému, pastýřů a lovců – Pan (později ztotožněn s Faunem), jenž natolik miloval toulky lesem, že když jej někdo vyrušil, tomu naháněl obrovský strach svým křikem a vzhledem (obdobně i při svém probuzení).⁹⁵ Dokázal nahnat strach i celým vojskům, což se mu excelentně povedlo v bitvě u Marathónu roku 490 př. n. l., kdy vyděsil perské vojsko natolik, že se Athéňanům otevřela cesta k vítězství a z vděčnosti mu na oplátku postavili svatyni v jeskyni na severním svahu Akropole, kde byla archeology také objevena.⁹⁶

Mytologické představení se odehrávalo také u vodních toků, tůňek či pramenů. Není divu, že antický člověk považoval vodu za posvátnou, neboť byla důležitým elementem pro přežití a v suchých oblastech Řecka se jevila její přítomnost o to vzácněji, neboť se často vyskytovaly problémy například s jejím zásobováním. Pokud u řeky či říčky neležel přímo oltář, objevovaly se alespoň votivní figurky z pálené hlíny či sošky bohů, což jednoznačně poukazuje na posvátnost místa: „*A zpod platanu vytéká roztomilý pramen velmi studené vody, jak je možno zkusiti nohou. Podle loutek a sošek se podobá, že to je místo zasvěcené nějakým nymfám a Achelóovi.*“⁹⁷ Achelóos představoval otce a krále všech řek, pramenů i jejich božstev, jméno získal dle největší

---

⁹³ EMPEDOKLÉS: *Peri fyseós*, zl. B 6 z Aetia a Sexta

⁹⁴ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha 2005.

⁹⁵ Odkud ustálené sousloví „panický strach“.

⁹⁶ ZAMAROVSKÝ, V.: *op. cit.*, s. 323.

⁹⁷ PLATÓN: *Faidros*, 230, c

řeky v Řecku, které nese stejné jméno. Platón ústy Sokrata upozorňuje právě na přítomnost oněch votivních sošek, avšak umiňuje je pod názvem „loutky“ a „sošky“, a tak označuje místo za hodné úcty.

Agrárním charakterem antické společnosti je dána úzká spjatost přírody s člověkem, což vedlo ke způsobu života, jenž byl závislý na vegetačním cyklu, který se promítl do řecké mytologie také na pozadí svátků, slavností, her či magicko-praktických činností typu věštění (z letu ptáků, z vnitřností obětovaných zvířat). Všechny tyto úkony spojené s přírodními fenomény a starořeckou vírou tvořily každodennost starověkého Řeka a položily základy antické kultury.

3.1 Svatyně – obřadní ritus za městskými hradbami

Ve starořeckém konceptuálním pojetí místa a času hrají významnou úlohu nejposvátnější prostory – svatyně (*hieron*, doslova místo „naplněné božskou silou“),⁹⁸ jež představují středobod pozemského a nadpřirozeného světa prostřednictvím náboženských obřadů. Svatyně se nacházely na sakrálních místech. Takový prostor mohl být uzavřeným či ohraničeným okrskem (*temenos*), s budovami či chrámy, ale také s pouhými přírodními prvky. Svatyně se nacházejí po celém řeckém světě, a to nejen uvnitř hradeb, ale také hluboko v krajině, na vrcholcích hor, na říčním břehu nebo mysu, nedaleko pramenů vod či poblíž jiných přírodních úkazů, jakým byl třeba strom, jenž se stal motivem k uctívání v mnoha starověkých mytologiích, nejčastěji jako strom života, který pojí tři sféry bytí – nebe, zemi a podsvětí. Jeden

---

⁹⁸ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 351.

z nejposvátnějších dubů se nacházel na severozápadě Řecka v Épeiru na úpatí pohoří Tomaros – ve svatyni v Dodóně.⁹⁹ Kult bohyně Matky Země z dávných dob se transformoval na středisko, jež se zasvětilo bohu Diovi, kde kněží věštili z šumění listů posvátného Diova dubu, jenž plnil ústřední úlohu svatyně. Díky vzdálené lokalizaci od kulturních center se lidé uchýlili k prostému naturalistickým způsobu života, a stejně tak i kněží, které popisuje již Homér ve své *Illiadě*:

*„Zéve, ty Dódóny vládce a Pelasgů, bydlící v dáli,
Dódóny drsné zimou, kde v okolí Sellové bydlí,
Věštcové tví, jimž lůžkem je zem, svých nemyjí nohou...“¹⁰⁰*

Svatyně byly velmi početné, lišily se svým tvarem, velikostí, občas také účelem, byť primární funkce tkvěla v kontextu nejposvátnějších aktů, rituálů, různých druhů modliteb či obětí jako důkaz oddanosti bohům.¹⁰¹ Posvátný charakter v krajině je archeologicky signalizován jen hrstkou votivních darů nebo obětními zbytky, mnohem snadněji se pak tento charakter rozeznává s přítomností oltáře či nízké ohradní zdi.¹⁰²

Posvěcená místa hluboko v krajině existovala nezávisle na městských centrech, sloužila potřebám lidí, kteří území obývali, často se tak jednalo o zemědělce, lesníky, lovce či další ruralisticky zaměřené obyvatelstvo. Božstva se v podstatě uctívala stejná jak ve městech, tak na venkově, někdy však v rozdílných aspektech spojených s různorodými svátky. Z praktického hlediska byla u svatyně mnohdy nutná přítomnost řeky či pramene, poskytující vodu nejen pro plodiny, ale také pro možnost

---

⁹⁹ HÄGG, R. – MARINATOS, N.: *Greek Sanctuaries*. Londýn 2005, s. 23.

¹⁰⁰ HOMÉROS: *Il.*, XVI, 233-235

¹⁰¹ PEDLEY, J.: *op. cit.*, s. 29.

¹⁰² *Ibid.*, s. 39.

očištění obětního zvířete, proto se přirozeným místem pro tyto svatostánky staly prostory s hydrologickými jevy.¹⁰³

Kupříkladu oblíbený bůh Apollón, jenž nabyl různorodých funkcí, neboť byl bohem jak hudby, lékařství, věštění, tak také lukostřelby či péče o stáda ovcí nebo dobytka, si vydobyl kult také na Kypru. Na tomto ostrově však byla zbudována svatyně zasvěcená Apollónovi se zcela originálním přídomek, který odkazuje na spjatost s environmentálním prostředím. Svatyně byla zasvěcena pro Apollóna Hylata („Apollón lesních porostů“).¹⁰⁴

Mnoho svatyní v odlehlých končinách, kde však existoval usedlý způsob života, bylo zasvěceno populární bohyni v rolnických kruzích – Démétér, jež dle legendy naučila lidstvo kultivovat půdu, obdělávat pole a hospodařit se zemědělskými produkty.¹⁰⁵ Proto nese označení „bohyně plodnosti země“ a není tedy divu, že nalezneme její svatyně i daleko za městem u vzdálených zemědělských sídel. Susan E. Alcock společně s Robinem Osbornem ve své hodnotné publikaci *Placing the Gods*¹⁰⁶ uvádějí, na základě studie díla Pausánie, že v pevninském Řecku se celkově nacházelo 21 svatyní uvnitř města, 18 ve vesnicích a až 24 v hluboké krajině,¹⁰⁷ což prozrazuje vysoký vliv kultu Démétér na rolnické usedlosti. Zdá se to logickým využitím, neboť lidé v rámci agrárního systému jednoduše potřebovali co nejvyšší úrodnost, kterou v největší míře ze všech Olympanů poskytovala „bohyně plodnosti země“ – Démétér.

---

¹⁰³ *Ibid.*, s. 51-52.

¹⁰⁴ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 308.

¹⁰⁵ ZAMAROVSKÝ, V.: *op. cit.*, s. 96.

¹⁰⁶ ALCOCK, E., S. – OSBORNE, R.: *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford, 1994.

¹⁰⁷ ALCOCK, E., S. – OSBORNE, R.: *op. cit.*, s. 205.

Zajímavým příkladem sakrálních míst v krajině je svatyně na vrcholku hory v attickém pohorí Hymétos jihovýchodně od Athén, kde nejvyšší bod dosahuje 1026 m. n. m. V „okrsku oddanosti“ na úpatí hory se pod otevřeným nebem našel oltář, který dle důkazů vepsaných na fragmentech keramiky patřil Diovi, zaštiťující déšť (*Zeus deště*; *Zeus Omrios* – „*Omros*“ znamená déšť; někdy také *Zeus Hyetios*; s největší pravděpodobností dle názvu pohorí). Lidé, kteří vykonávali velmi namáhavou cestu na vyvýšeninu, byli evidentně zainteresováni na zkoumání počasí, což vede k racionální úvaze, že tito lidé, putující na vrchol, jenž byl ve starověkém Řecku považován v podstatě za nejlepší přírodní meteorologickou stanici, byli zemědělci, proto často obětí prosili Dia o vláhu a déšť. V některých případech využívali tito lidé posvátné místo ve skálách, kde se scházely četné rolnické rodiny, jako tržiště, a docházelo tak ke směně zboží.¹⁰⁸

3.2 Posvátné háje – portál transcence

Posvátné háje tvořily kultovní prostor, jenž byl navržen ke konkrétnému účelu – propojit svět nadpřirozeně božský s oním profánním lidským. Důraz zde byl kladen na znovupropojení člověka s přírodou, proto háje tvořily plochu z posvěcených stromů, jakými byli například dub, cypřiš či olivovník. Tato místa byla často prosta lidských zásahů do své struktury, což znamená, že se zde příliš neobjevovaly uměle vytvořené svatyně, chrámy či jiná architektura, byť se našla místa, kde přímo chrám doprovází háj a naopak, nebo háj tvořil součást posvátného okrsku. Existuje široká škála různorodých vnitřních uspořádání a přítomnost chrámu či jiných staveb dopomáhá

---

¹⁰⁸ PEDLEY, J.: *op. cit.*, s. 52.

utvářet a přesněji analyzovat výsledky krajinné archeologie.¹⁰⁹ V některých případech se může jednat o různorodý stromový porost doplněný jinými přírodními úkazy, jak naznačuje stař, kdy slepý Oidipus nevědomky pronikl do posvátného háje, který se mu snaží popsat Antigona v prvním výstupu Sofokleovy hry *Oidipus na Koloně*:

*„Však toto místo, jakož zřejmo, posvátno;
Neb bují révou, vavřínem i olivou
a hustopeří zpívají v něm slavíci.
Zde slož své údy na tom drsném kameně;“¹¹⁰*

Poté, co Oidipus s Antigonou postupují hlouběji do nitra háje, popis pokračuje v dějství druhém slovy sboru k Oidipovi a je zřejmá také přítomnost vodního ekosystému:

*„Vnikáš hloub, vnikáš; bys nezašel mi až
ve klidné toto údolí travnaté, kde se vlévají
vodou v kotlinu proudové
sladkovodních zdrojů,
ó nebohý cizince, chraň se!“¹¹¹*

Terén byl pečlivě oddělen z běžného zemského reliéfu, často se vně nacházela i svatyně z přírodního materiálu pro akt úlitby či obětování zvěře. Starověký člověk chápal tyto sakrální prostory jako brány do jiného světa za říší smrtelníků a byt' zasvěcení patřilo třeba nejvyšším bohům z Olympu, byly považovány za domov nymf a jiných nadpřirozených bytostí. Pro své magické účinky mohli starořeční lidé naslouchat stromům a nacházet tak odpovědi na mnohé otázky. Háje se staly fenoménem jak městským, tak venkovským, dokázaly smísit funkce jak náboženské, tak i praktické, tím, že nejen poskytovaly ochranu božstev, ale také stín, chlad, klid a v případě struktury háje z ovocných stromů také úrodu.¹¹²

---

¹⁰⁹ BIRDE, D. E.: *Sacred Groves in the Ancient Greek World*. Berkeley 1982, s. 16.

¹¹⁰ SOFOKLÉS: *Oidipús ho epi Kolónó*, 1, 16

¹¹¹ SOFOKLÉS: *Oidipús ho epi Kolónó*, 2, 118

¹¹² BARNET, R.: *Sacred Groves: Sacrifice and the Order of Nature in Ancient Greek Landscapes*. Madison 2007, s. 252-253.

Podobně jako svatyně, háje či lesíky tvořily nedotknutelný prostor pro svoji mimořádnou posvátnost. K celému prostoru se vážala různá pravidla. Například k posvátným stromům směli často chodit pouze zasvěcení nebo se na posvátném území nesměl pást dobytek (byť například divoký jelen se uvnitř háje mohl schovat před lovci).¹¹³ I samotný vstup vykazoval regule, jimiž se bylo třeba řídit. Zajímavostí jsou genderové pravidla, zpřísněná kupříkladu u slavností. V některých případech (posvátný háj Héry u Aigionu,¹¹⁴ posvátný háj Démétér u Megalopolis¹¹⁵) mohly do háje vstoupit pouze ženy, jinde zase pouze muži (posvátný háj Area poblíž Geronthres¹¹⁶), existovaly i sakrální háje, kam směli jen kněží (posvátný háj Artemis poblíž Pelléné¹¹⁷).¹¹⁸ Ze Sofokleovy hry *Oidupus na Koloně* se dozvídáme, že do některých hájů byl odepřen vstup úplně, a to v případě lesů a hájů zasvěceným nepříznivému božstvu, jak je tomu v této tragédii, kde posvátný prostor byl sídlem „hrozných bohyň, Země dcer a Tmy“,¹¹⁹ což znamená domovem Eumenid.¹²⁰ Důvodem byl jednoduše strach, který tyto „dcery starodávné temnoty“ představovaly:

*„Tulák jest, tulák jest to jakýs cizí,
ten kmet; neb by nebyl vkročil
nikdy v zasvěcený lesík
těchto hrůzyplných děvic,
jež jmenujem s chvěním;
jdouce kolem klopíme zrak svůj.
I modlitbu koná naše zbožnou k nim s šepotem mysl.“*

---

¹¹³ *Ibid.*, s. 252 – 254.

¹¹⁴ Dnešní Vostisa, Řecko

¹¹⁵ Arkádie, Peloponés, Řecko

¹¹⁶ Lakónie, Peloponés, Řecko

¹¹⁷ Achaia, Peloponés, Řecko. (Dnes trosky města stojí jihozápadně od města Xylokastru).

¹¹⁸ BIRDE, D. E.: *op. cit.*, s. 226.

¹¹⁹ SOFOKLÉS: *Oidipús ho epi Kolónó*, 1, 20

¹²⁰ Tzn. *Erínye*, *Lítice*, neboli duše zavražděných, které samy mstily svou smrt. Usmířené bohyně kletby a pomsty. Zpravidla byly zmiňovány tři: Alléktó, Tisifoné, Megaira. Aby nebyl vzburzen jejich hněv, Řekové je nazývali *Eumenides*. Římané je znaly pod pojmem *Furiae*. In: *Encyklopedie antiky* (ed. SVOBODA, L.) Praha 1973, s. 176.

Po tom, co starý Oidipus zjistí, komu je posvátné místo zasvěceno, věnuje bohyním, jimž se víno v oběti nelije, nýbrž po lidské duši touží, dlouhou modlitbu.¹²¹

Posvátné lesy a háje budily takový respekt, že do nich váhali vstoupit nejen cizinci, ba dokonce nepřátelé. Hérodotos ve svém slavném díle *Dějiny* líčí Xerxovo tažení s pozemním vojskem napříč Thessálií a Achaiou,¹²² kde se dostává do Alu k posvátnému okrsku. Zde se dozvídá pověst o Athamásovi, jenž byl syn Aiolův, který měl být dle tradice obětován, avšak Kytissóros z Aie v Kolchidě jej zachránil, což nesmírně rozhněvalo bohy. Uvalení kletby se obával i perský král: „*Xerxés to vyslechl, a když přišel k posvátnému háji, sám do něj nevstoupil a zakázal vstup všemu vojsku. Měl v úctě jak dům Athamantových potomků, tak i posvátný okrsek.*“¹²³

Jedna z nejrozšířenějších funkcí posvátných hájů tkvěla v azylu (řecky *asylon* = útočiště), zaručován byl božským zákonem na ochranu a poskytoval bezpečí a neomezený přístup všem, kteří prchali před hrozbou jakéhokoliv duhu. Porušení tohoto ustanovení o nedotknutelnosti se považovalo za obzvláště úděsný zločin,¹²⁴ takže se toto prolomení božského zákona objevuje v literatuře zřídka. Dle Hérodota se tomu stalo například při dobývání Argu Lakedaimonskými. Argejtí ze strachu dělali totéž, co spartští nepřátelé, tudíž stejně odpočívali i útočili, což brzy zjistil velitel spartské jednotky Kleomenés a přichystanou léčkou zahnal své protivníky do posvátného háje.¹²⁵ V prvním okamžiku se zdráhal poskvřnit háj násilným jednáním, proto se veliteli spartského vojska v hlavě zrodila nová lest, jež stála na bázi dobrovolného vycházení nepřátel z háje za cenu výkupného, což v praxi znamenalo

---

¹²¹ SOFOKLÉS: *Oidipús ho epi Kolónó*, 1, 86

¹²² HÉRODOTOS: *Historiai*, VII, 196

¹²³ HÉRODOTOS: *Historiai*, VII, 197, 11-13

¹²⁴ BARNET, ROD: *op. cit.*, s. 254.

¹²⁵ HÉRODOTOS: *Historiai*, VI, 78

„jít na smrt“, čehož si pro hustý porost Argejští všimli až později.¹²⁶ Po odhalení léčky již pochopitelně nikdo posvátné místo neopustil, což podráždilo Kleoménovu trpělivost: „*Nato nařídil Kleoménos, aby všichni heilóti bez rozdílu snesli okolo háje dříví, a když poslechli, dal háj zapálit.*“¹²⁷ Což mělo později za důsledek, že se božstvo mstilo a vůdce spartského vojska upadl v šílenství.¹²⁸

---

¹²⁶ HÉRODOTOS: *Historiai*, VI, 79

¹²⁷ HÉRODOTOS: *Historiai*, VI, 80

¹²⁸ HÉRODOTOS: *Historiai*, VI, 84

4. Od krajiny městské k ruralistickému pojetí života

Byť by bylo logičtější začínat kapitulu v opačném přehledu – od venkovské krajiny k městské, neboť řecká společnost dlouhá staletí žila v souladu s agrárním cyklem v jednoduchých kmenových svazcích přirozeně v prostorách divoké krajiny¹²⁹ a až postupně se zahájil proces transformace z prostých venkovských sídel k urbanisticky propracovanějším projektům, nelze na základě rozboru pramenné základny i odborné literatury postupovat jinak, než nejdříve reflektovat krajinu městskou, sic pozdější, avšak neoddělitelnou od klasické doby antického Řecka, neboť město v rámci městského státu (*polis*) je natolik významným fenoménem, že dostává přednost před krajinou rurální a přirozenou.

Až donedávna byla hlavním předmětem zkoumání, jak archeologů, tak historiků, především městská centra, obzvláště v klasickém období, kdy se urbánní krajina značně rozvíjela. Důvodem tohoto zaměření byl značný počet dostupných informací, uchovávajících kýženu výpovědní hodnotu, na rozdíl od záznamů, pojednávajících o venkovské krajině. Z této příčiny jsme schopni analyzovat život ve městě se všemi jeho aspekty mnohem přesněji, než život za městskými hradbami v odlehlé krajině, ačkoliv v dalekých končinách existovaly venkovské usedlosti mnohem dříve. Tento ruralistický komponent byl vždy nedílnou složkou řecké krajiny již od doby bronzové¹³⁰ a drtivá většina usedlostí s městem kooperovala, čímž byla vytvořena

---

¹²⁹ JELÍNEK, P. - KYSUČAN, L.: *op. cit.*, Brno 2014, s. 96.

¹³⁰ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 216.

důkladná flexibilní symbióza na bázi agrární spolupráce, což vede jednoznačně k závěru, že nesmíme tyto dvě složky krajiny od sebe nějak výrazně oddělovat.¹³¹

4.1 Urbanistické struktury: „Milujeme krásu, ale s mírou“¹³²

Od nepaměti je hlavním úkolem města postarat se o zdraví a pohodlí svých obyvatel, což například zahrnuje zaštitění tržního oběhu (a maximalizovat tak možnost opatřit si nejrozmanitější produkty), uchvacovat lidské oko majestátností božských sídel a utvrzovat tak člověka ve své víře, zajišťovat zábavu nebo v rámci blaha na nejzákladnější úrovni obstarávat obydlí i těm nejchudším. Všechny tyto aspekty se nějakým způsobem musí promítnout na výstavbě a plánování města, jež často bylo zasazeno do přírodní scenérie s esteticky jemnou precizností na základě velmi úzkého vztahu starověkého Řeka a přírody.¹³³ Periklés ve své slavné řeči nad padlými roku 431 př. n. l. upozorňuje, jak vzorně se athénská obec chová o své občany a to nejen skrz možnost získat rozličné produkty z ciziny, které se dováží, ale důraz klade i na zábavu, ba dokonce hlásá, že rozháni chmurné rozmary svých obyvatel:

„Také jsme poskytli duchu přečetné příležitosti k odpočinku od námah: pravidelně pořádáme hry a náboženské slavnosti, které jdou za sebou po celý rok, a též jsou naše domy krásně zařízeny; potěšení, které z toho každý den máme, zahání smutnou náladu.

Pro velikost naší obce přichází k nám všemožné zboží z celého světa a my užíváme toho, co dobrého se vyrábí u ostatních lidí, stejně jako toho, co má svůj původ u nás.“¹³⁴

---

¹³¹ BARNET, R: *op. cit.*, s. 256.

¹³² THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponnéské války*, II, 40. Periklés ve své slavné řeči nad padlými oslavuje athénskou obec jako jednu z nejlepších, jež dosáhla takových kvalit, že by měla posloužit jako vzor pro ostatní poleis.

¹³³ HAVERFIELD, D.: *Ancient Town-planning*. Oxford 1913, str. 4-5.

¹³⁴ THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponnéské války*, II, 38

Vše, co Periklés ve své řeči naznačuje, se promítá do městské krajiny, ať již vyvstanou na mysli široké ulice na slavnostní průvody či stavby *stadiónů* pro rozvoj sportu. Nicméně musíme konstatovat, že v 5. – 4. století př. n. l. stále ještě převládala dekorativní složka nad tou praktickou, vznešené veřejné domy budící respekt v kontrastu s chabou obytnou zónou vytvoří tezi, že ani Athény, jeden z nejbohatších městských států klasické doby, takřka nesplňovaly jeden z primárních požadavků, a to požadavek na adekvátní obydlí pro všechny. Chrámy a paláce často hrály reprezentativní roli v obci, není tedy divu, že se nemalé částky na jejich výstavbu čerpaly z městské pokladny. Následně pak nezbyvala suma na výstavbu vedlejších ulic spolu s výstavbou bytových jednotek.¹³⁵ Právě proto byl v názvu podkapitoly použit útržek z Perikleovy slavné řeči, jenž hlásá střídmost esteticke hodnoty, kdy krása je v centru zájmu, avšak nic by se nemělo přehánět – podobně jako tomu bylo v případě urbanistické struktury Athén, kde veřejné budovy a hlavní třídy dojmají svou majestátností a monumentalitou srdce každého člověka, avšak onu zmíněnou „míru“ potkáme na periferiích a v obytných zónách, jež pozbyly jakousi „láskyplnost“ a půvabné estetické se zde vytrácí.

Na druhou stranu je nutné připomenout, že zájem o soukromé domy a bytové jednotky v polovině 5. století značně stoupá.¹³⁶ Soukromé domy však nemůžeme porovnávat například s precizně vystavěnými vilami z dob Římského impéria. Ve starověkém Řecku si obydlí většinou zachovávala jednoduchý ráz, jak tomu nasvědčuje úryvek z Démostenovy *Třetí olynthské řeči*, kde rozmlouvá o skromných státnících, kteří investovali bohatství státu ve prospěch veřejného blaha a nezneužívali peněz pro své soukromé účely:

„A pohledme, jak si počínali ve vlastní obci, a to jak ve veřejném, tak v soukromém životě. Ve veřejné činnosti nám postavili takové množství skvělých budov,

---

¹³⁵ HAVERFIELD, D.: *op. cit.*, s. 7.

¹³⁶ *Ibid.*, s. 5-8.

krásných chrámů, neplněných obětními dary, že je nikdo z jejich potomků nemůže překonat. V soukromí byli tak skromní a tak bedlivě zachovávali mravní řád naší ústavy, že dům Aristeida¹³⁷, Miltiada¹³⁸ a jiných slavných mužů té doby nebyl o nic honosnější než dům jejich sousedů, jak se může přesvědčit každý z vás, kdo ty domy zná. Vždyť spravovali záležitosti obce nikoli pro své obohacení, nýbrž každý pokládal za svou povinnost dbát o růst obecního majetku. Jelikož zachovávali upřímnost k ostatním Řekům, zbožnost vůči bohům a rovnost ve vzájemných vztazích, dosáhli právem velkého zdaru.“¹³⁹

Na základě těchto údajů můžeme soudit, že okázalost soukromých domů nebyla směrodatná, daleko podstatnější počín tkvěl v peněžní podpoře na výstavbu chrámů. Tento trend nejenže představoval prestižní záležitost, ale především se takovým způsobem vyjadřovala značná pocta a vyjádření vděku za náklonnost bohů. Starověký Řek ve své hluboké víře jednoduše kalkuloval - poskytně-li majestátnější chrám určitému bohu, získá tímto aktem jeho ještě větší přízeň - je tedy logické, že si sakrální prostory s chrámy k božské poctě vydobývaly nejokázalejší vzhled. Dominantou každé urbanistické jednotky se stal posvátný okrsek s komplexem náboženských staveb,¹⁴⁰ nejčastěji topograficky situován na *akropoli* či na *agoře*. V městech se také vyskytovaly četné oltáře. Před vstupem na posvátná místa bylo třeba očisty, proto na athénské agoře stála na podstavcích očistná mramorová umyvadla (*perirrantéria*), kde se lidé mohli rituálně očistit. Kupříkladu na athénské akropoli bylo odkryto na 50

---

¹³⁷ *Aristeidés* - athénský státník, který se jako stratég zúčastnil například bitvy u Marathónu, vedl jednání při vzniku athénské námořní spolků a byl zvolen členem komise, která měla stanovit výši příspěvků. Pro nezištnost a neúplatnost se mu dostalo přídomek „Spravedlivý“. In: *Encyklopedie antiky* (ed. SVOBODA, L.). Praha 1973, s. 71-72.

¹³⁸ *Miltiadés* - athénský vojevůdce a politik, jeden z hlavních aktérů vítězné bitvy u Marathónu. In: *Encyklopedie antiky* (ed. SVOBODA, L.). Praha 1973, s. 383-384.

¹³⁹ DÉMOSTHENÉS: *Olynthiakoi III*, 25

¹⁴⁰ V řadě případů se v posvátných okrscích nacházely také budovy světského rázu – jako *búleutéria* (budova pro zasedání rady), *prytaneion* (centrální městská správa, uvnitř této budovy byl udržován oheň ve veřejném krbu – *koiné hestia*), *tholos* (účel není vždy znám; tholos na agoře v Athénách byl místem, kde se stolovalo, obětovalo bohům a kde se uchovávaly oficiální normy pro váhy a míry), *theátron*, *stoa*, *gymnasion*, *stadion* atd.

očistných umyvadel s věnovacími nápisy.¹⁴¹ Některé z náboženských poskvrn (*miasma*) zapříčinily dokonce úplný zákaz vstupu.¹⁴²

Město by mělo pro své obyvatele zajistit také místa k odpočinku, obzvláště při parných dnech středomořského léta. Občané zpravidla vyhledávali možnost stínu, který ve starověkém Řecku opatřoval vysoký platan.¹⁴³ Často také byli nuceni navštěvovat místa, která byla vzdálená od rušného městského centra: „*Tak jdi napřed a přitom se dívej, kde bychom se usadili,*“¹⁴⁴ žádá Sókratés Faidra, když se potkají za městem, aby mohli rozmlouvat nad úlohou rétoriky. „*Vidíš tamhle ten vysoký platan? ... Tam je stín a příhodný chládek a také tráva na posezení, nebo budeme-li chtít, na poležení.*“¹⁴⁵ Jakmile dorazí k vybranému místu, Sókratés nešetří chválou: „*Při Héře, krásné je to místo k pohovění. I tento platan je velmi rozložitý a vysoký, a překrásná je i výška a stinnost vrby.*“¹⁴⁶ „*A k tomu libý dech tohoto místa je tak milý a silně lahodný: letně a zvučně přizvukuje ke sboru cikád. Ze všeho však nejlepší je tráva, že roste na mírném svahu a pohodlně podpírá hlavu tomu, kdo si do ní lehne.*“¹⁴⁷

Potřeba stínu a odpočinku se objevuje také v dalším Platónově spise, avšak nikoliv poblíž Athén, ale na Krétě: „*...očekávám, že by vám nebylo nepříjemné pohovořit si nyní o ústavě a zákonech, a to tak, že bychom mluvili a poslouchali při chůzi. Cesta z Knóssu do Diovy jeskyně je jistě, jak slyším, dosti dlouhá a po cestě jsou bezpochyby pod vysokými stromy stinná místa, kde je možno za nynějšího vedra si*

---

¹⁴¹ ADKINS, LESLEY – ADKINS A. ROY: *op. cit.*, s. 351.

¹⁴² Nejzávažnější náboženské poskvrny byly porod, přítomnost při porodu či kontakt s mrtvou osobou, jiné druhy poskvrny byly například nošení určitého oblečení, nedávný pohlavní styk, požití určitých jídel či nošení zbraní.

¹⁴³ *Platanus orientalis*

¹⁴⁴ PLATÓN: *Faidros*, 229

¹⁴⁵ PLATÓN: *Faidros*, 229, b

¹⁴⁶ František Novotný ve svém překladu do českého jazyka upozorňuje, že se nejedná o naši vrbu (*salix*), nýbrž o vrbu mořskou (*vitex agnus castus*), vyskytující se v zemích kolem Středozemního moře. Jedná se o keř vysoký 2-4 m. Tomuto keři starověcí Řekové přiřkládali zvláštní účinek na udržení pohlavní cudnosti.

¹⁴⁷ PLATÓN: *Faidros*, 230, b, c

odpočinout...¹⁴⁸ Athénskému hostu odpovídá Kleinias z Kréty: „Však jsou, hoste, když se jde dále, v hájích cypřiše podivuhodně vysoké a krásné a také louky, na kterých bychom mohli odpočívat a hovořit.“¹⁴⁹

Odpočinek a stín se tedy bral jako samozřejmost, z čehož by mohla plynout úvaha, že se i město mohlo starat plánovitě a pečlivě o výstavbu zeleně v prostorách města, aby se místa pro odpočinek nacházela co nejbližší obyvatelům.

Město žilo neobyčejně velkým počtem festivalů či svátků na počest rozmanitých božstev, z toho valná část probíhala k uctění vegetačního cyklu skrze kategoricky určeného boha, čímž se nabízí zhodnocení dalšího úhlu pohledu percepcie krajiny, jež, jak bylo naznačeno v předchozí kapitole, představovala dynamický mytologicky bohatý svět. To vše jsme schopni analyzovat díky dochované míře athénskému sakrálnímu kalendáři. Bohové byli uctíváni nejen v centrální sakrální sféře na akropoli, ale i v dalších chrámech mimo ohnisko dílčího posvátna.

Kupříkladu velmi oblíbená byla slavnost *Anthestéria*, probíhající 11. – 13. dne v měsíci *Anthestériónu* (únor – březen) v chrámu Dionýsa v Limách (*Limnaios* – „Dionýsos v močálech“),¹⁵⁰ jenž byl situován jihovýchodně od akropole.¹⁵¹ Festival se slavil nejen na počest boha Dionýsa jako poděkování za úrodnou sklizeň vinné révy, ale Řekové také tento svátek chápali jako počín k usmíření duchů mrtvých. Svátek se vyznačoval tím, že děti nosily květinové věnce. První den *Pithoigia* („Otevírání sudů“) se nesl v duchu ochutnávání nového vína, přičemž probíhaly oběti, další den *Choes* („Džbány na víno“) byl charakteristický pro svůj slavnostní průvod, ve kterém byl vezen Dionýsos (pravděpodobně socha či herec v masce) na voze. Celý den pak

---

¹⁴⁸ PLATÓN: *Nomoi*, I, 625, b

¹⁴⁹ PLATÓN: *Nomoi*, I, 625, c

¹⁵⁰ THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponéské války* II, 15, 4

¹⁵¹ Ve stejné lokalitě mimo akropoli jako byl postaven chrám Dia Olympského, Pythion a chrám Gájin.

vypadal jako jeviště, kde se nešetřilo s ochutnáváním vína. Poslední den *Chytroi* („Hrnce“) byly obětovány hrnce plné luštěnin k usmíření mrtvých, načež slavnost vyvrcholila vyháněním duchů z města ven.¹⁵² Další svátek k uctění vinné révy, jakožto produktu z kultivované krajiny, byl pořádán v měsíci *Poseideón* (prosinec – leden) pod názvem Venkovská Dionýsia a v měsíci *Pyanepsión* (říjen – listopad) pod názvem *Oschoforia* neboli slavnosti vinobraní, kdy dva mladí muži odění v dámských šatech nesli větévky vinné révy od Dionýsovy svatyně spolu s honosným průvodem, jenž pěl hymny.¹⁵³ V měsíci *Pyanepsiónu* také Řekové slavili na počest bohyně Déméter zemědělský svátek *Proérosia* (doslova „příprava na orbu“), kdy se obětovaly z vděčnosti první plody,¹⁵⁴ či zajímavý svátek, dle něhož měsíc nese název, na počest boha Apollóna, *Pyanepsia* („vaření fazolí“), kdy součástí festivalu bylo pojídání fazolí a obilnin.¹⁵⁵

S celou řadou slavností spolu s množstvím budov náboženského charakteru nelze městkou krajinu od té sakrální oddělit, oltáře se stavěly rozptýleně po celé škále veřejných míst až po ty privátní umístěné v domě. Byť existovalo mnoho budov, s nimiž se šířila osvěta z jiného hlediska (např. školy), a i když antické Řecko Evropě zanechalo nezměrné dědictví v podobě základů rozličných vědních disciplín, Olympijských her a spousty jiných poznatků z různých odvětví, je třeba zohlednit jejich každodenní styk s božskou identitou, z čehož plyne (i na základě městské krajiny), že starověké Řecko, přes všechny působivé znalosti, bylo jevištěm chrámů, nikoliv knihoven.

---

¹⁵² MOMMSEN, A.: *Feste der stadt Athen im Altertum. Geordnet nach attischem Kalender*. Lipsko 1898, s. 384-404.

¹⁵³ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 366.

¹⁵⁴ ROBERTSON, N.: *New Light on Demeter's Mysteries: The festival Proerosia*.

In: <http://grbs.library.duke.edu/article/view/2741/5857> [cit. 8. 7. 2015]

¹⁵⁵ FRAZER, G. J.: *The Golden Bough a study of magic and religion*. Adelaide 1922, s. 52.

4.2 Tradice pravého úhlu – územní plánování města

V průběhu celého klasického období se přirozeně města rozvíjela. Urbanistické plány nebyly omezeny projekčním systémem regulí, ale sestavovaly se na základě jednotlivých potřeb měst a přizpůsobivosti k terénu. Struktura městského plánování byla teprve v zárodcích, avšak použití hlavní třídy či geometrické rozvržení uliční sítě na bázi pravého úhlu se etablovaly právě ve starověkém Řecku. Pevné symetrické jevy ve výstavbě patřily například v dobách starověkého Říma ke znakům vyspělé civilizace, předpokládalo se, že barbar ve svém nekonzistentním mravním životě je stejně neschopný „držet směr“ i při budování silnic či sídel, proto klikaté a nestabilní uličky byly znakem barbarským.¹⁵⁶

Tyto „barbarské“ rysy se však objevují i v řadě měst klasické éry starověku, postačí se zaměřit na vedlejší ulice, které byly z pravidla nerovné bez symetrály, úzké, nezpevněné či rozbité vlivem bahna a odpadních vod.¹⁵⁷ Byť v 5. a 4. století př. n. l. vzrostl počet měst, z nichž byla většina uspořádána pravidelně, dvě nejvýznamnější poleis Athény a Sparta nového pravouhlého systému spojnic nedocílily. Sparta v podstatě nedosáhla ani k reprezentativním okázalým veřejným budovám, které se v Athénách staly dominantou, avšak Athény se po řecko-perských válkách přestavěly spíše dle starého nepravidelného projektu, než dle nového urbanistického trendu.¹⁵⁸

O projektantech a geodetech řeckých poleis toho víme poněkud málo, je patrné, že města projektovali z vedoucích pozic architekti, pod nimiž pracovala velká řada zeměměřičů (*geometrai*, doslova „měřič země“). Starověcí Řekové

¹⁵⁶ HAVERFIELD, D.: *op. cit.*, s. 4-8.

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 12-13.

¹⁵⁸ ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *op. cit.*, s. 217.

pravděpodobně převzali zeměměřičský um od starověkých Egyptanů.¹⁵⁹ Nejznámějším projektantem klasické doby se stal Hippodámos z Milétu, jenž je považován za otce územního plánování na principu ortogonálního systému. Zřejmě byl rád středem pozornosti, jak o něm praví Aristoteles: „...*byl tak výstřední, že na některé lidi činil dojem přílišné strojenosti jak pro bujné, pečlivě pěstěné vlasy, tak i tím, že v zimě v létě nosil jednoduchý, sic teplý oděv, a který chtěl býti také znalcem celé přírody...*“¹⁶⁰ Aristoteles však Hippodáma označil zároveň za „vynálezce“ územního plánování, skládající se z pravidelných síťových ulic, jež město dělí do matematicky pravidelných oddílů. Hippodámos toto urbanistické rozvržení aplikoval na výstavbě athénské přístavu Pireus.¹⁶¹

Po řecko-perských válkách se stala směrodatným elementem bezpečnost všech obyvatel, proto se do městské krajiny vtiskly dlouhé hradební zdi ještě ve větší míře. Athény radikálně reorganizovaly svoji strukturu - vznikly Themistokleovy městské hradby kolem Athén jako kruhová bariéra, opevnění Panathénajské cesty od Kerameiku přes starořeckou agoru k Parthenónu na Akropoli a zvláště pak Perikleem vybudované osmikilometrové hradby, které nechal vztyčit na ochranu obchodníků, podél cesty od přístavu Pirea až do Athén.¹⁶²

Hippodámos tedy strukturu přístavu Pireus, jak již bylo zmíněno výše, dovršil na základě svého „mřížkového“ schématu a vtiskl mu svůj charakteristicky ortogonální nádech, jenž zahrnuje ulice ležící paralelně nebo kolmo k sobě a obytnou zónu s obdélníkovými bloky domů.¹⁶³ Síťové rozložení napovídá, že delší

---

¹⁵⁹ WARD-PERKINS, J. B.: *Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in classical antiquity*. Londýn 1974, str. 10-11.

¹⁶⁰ ARISTOTELÉS: *Politika*, II, 8

¹⁶¹ ARISTOTELÉS: *Politika*, II, 8, 2-3

¹⁶² HUSLEY, J. D.: *The Piraeus and the Panathenaia: Changing Customs in Late-Fifth Century Athens*. Houston 2015, s. 2.

¹⁶³ Viz. příloha I

a pravděpodobně nejdůležitější ulice šly souběžně s pobřežím, zatímco ty kratší byly situovány do pravého úhlu k pobřeží.¹⁶⁴ Hippodámův územní plán města zahrnoval také otevřená prostranství. Architekt stál za vybudováním místní agory, což zmiňuje ve svém historickém spise Xenofón.¹⁶⁵ S Hippodámovým jménem jsou spojena také další města s pravoúhlým systémem uličních sítí, Thurioi v jižní Itálii a Rhodos s matematicky přísným urbanistickým plánem ze stejnoměrných čtvercových ploch předem dané velikosti.¹⁶⁶

Další antické město, kde archeologové odkryli hippodámovský systém, se nachází na řeckém poloostrově Chalkidiki. Jedná se o město Olynthos, které se rozpínalo na dvou kopcích, jižním a severním. Město bylo nuceno zahájit novou výstavbu (a to na severním kopci), neboť bylo dobyto Peršany.¹⁶⁷ Zde byl odkryt v rámci archeologického výzkumu systém horizontálních a vertikálních ulic spolu s dvěma hlavními třídami. Tento systém rozčlenil území do jednotlivých městských bloků, přičemž každý z nich čítal deset dvoupodlažních domů s dvory, a to takovým způsobem, že domy byly postaveny ze dvou souběžných řad po pěti přilehlých domech.¹⁶⁸ Každý dům měl jiný půdorys, avšak zabíral parcelu zhruba vždy stejně velkou, přibližně 18x18m. V této archeologické lokalitě bylo odkryto na 50 městských domů, které byly svou strukturou s dvorem značně rozdílné oproti činžovním domům (*synoikiai*), jež byly zbudovány v přístavu Pireus.¹⁶⁹

Přímá Hippodámova účast na olynthské urbanistické kompozici je však nejnovějšímu průzkumu zpochybňována, podobně tomu je také u města Milétos, jež bylo také vybudováno na platformě hippodámovského systému, a to s důrazem

---

¹⁶⁴ HAVERFIELD, D.: *op. cit.*, s. 13-14.

¹⁶⁵ XENOFÓN: *Hellenika*, II, 4

¹⁶⁶ HAVERFIELD, D.: *op. cit.*, s. 14-15.

¹⁶⁷ HÉRODOTÓS: *Dějiny*, VIII, 127

¹⁶⁸ Viz. příloha II

¹⁶⁹ HAVERFIELD, D.: *op. cit.*, s. 14-16.

kladeným především na systém horských větrů kombinovaně s těmi přímořskými, aby městem proudil optimální ochlazený vzduch během horkého léta. Dalším městem s přísně pravoúhlou sítí ulic bylo Priéné¹⁷⁰ na východním pobřeží Egejského moře, jež dosáhlo v symetrii budov vysoké úrovně.¹⁷¹

Pakliže je Hippodámova účast na výstavbě těchto měst neprokázaná, (města zřejmě vznikla pod vedením pozdějších architektů), jednoznačným přínosem Hippodáma je jeho nový přístup v oblasti územního plánování založeném na pravém úhlu. Tímto systémem se nechalo inspirovat mnoho následujících architektů, ostatně i dnes stojí nespočet městských částí na půdorysu ortogonálních sítí, čímž se jeho příspěvek stává neocenitelným při moderní výstavbě městské krajiny.

---

¹⁷⁰ Viz. příloha III

¹⁷¹ WARD-PERKINS, J. B.: *op. cit.*, s. 14-17.

5. Koncepce ruralistické krajiny - venkovský životní styl

Stejně jako se proměňovala tvář města, rychle se dokázala transformovat i tvář okolní krajiny. Tuto krajinu v antickém světě kategorizujeme do tří skupin – prvním je kultivovaná pravidelně obdělávaná krajina pro hospodářské účely, která však svými hektary zabírá přirozeně nejmenší část území. Druhým typem je divočina, jež představuje nejobemnější parcelaci. Třetí typ pak představují pastviny.¹⁷² Byť by se zdálo, že koncept rozčlenění krajin na „kultivované“ a „nekultivované“, tedy setbou zatížená půda versus neadekvátní pustina, *agrios* (divoká příroda) v kontrastu s *hêmeros* (zkrocená příroda) nebo v neposlední řadě úrodné planiny oproti nehostinným vrcholům hor je zcela zřejmý a jednoznačný, není tomu tak a realita je poněkud komplexnější.

Pozemky, které se aktuálně neobdělávaly, kupříkladu strniště (pole se zbytky stébel či klasů), a které by se daly označit za „nekultivované“, mohly poskytovat v různých ročních obdobích krátkodobé využitelné zdroje, zejména jako třetí typ krajiny – pastviny pro dobytek.¹⁷³ Některé územní části dokonce mohly ležet ladem několik set let bez povšimnutí, přestože se v dobách minulých těšily značné úrodě.¹⁷⁴ Charakter krajiny se tedy dynamicky přetvářel v prostoru i v čase. Mnohdy mezi jednotlivými typy krajin existovala přechodná krajinná pásma, díky nimž se krajiny navzájem překrývaly.

---

¹⁷² JELÍNEK, Petr - KYSUČAN, Lubor: *op. cit.*, Brno 2014, s. 91.

¹⁷³ FORBES, HAMISH: *The uses of the uncultivated landscape in modern Greece: a pointer to the value of the wilderness in antiquity?* In: SALMON, JOHN – SHIPLEY GRAHAM: *Human landscape in classical antiquity. Environment and culture.* Londýn 1996, str. 72.

¹⁷⁴ Kupříkladu pláň Troizen, známá pro svou plodnost z antických dob, avšak v sedmnáctém století nazvaný doslova „una dishabitata Terra“

Zemědělská půda se soustředila do rukou rolníků, tato kultivovaná krajina prostupovala nejen území poblíž měst, ale venkovská sídla a statky se nacházely i v dalekých krajích. Agrární systém byl stěžejní pro fungování celé antické společnosti. Jelikož osmdesát procent povrchu tvořily horské masivy, ruralistické pojetí života se odehrávalo při úrodných pláních a nevelkých nížinatých oblastech mezi horami.¹⁷⁵

Na poli se pěstovalo obzvláště obilí, patrně se prakticovalo střídavé obhospodařování, kdy se mezi sklizněmi ponechala půda ladem, zvláště v sušších oblastech. Před setbou se pole muselo vždy zorat, mezi setbou a sklizní probíhalo přirozeně okopávání a plení plevelů. Sókratés se ve Xenofontově spise diví, z jakého důvodu na poli neustále pracují rolníky s motykami: „*A proč posíláte, Ischomachu, do osení dělníky, aby je okopávali?*“¹⁷⁶ Načež zkušený zemědělec Ischomachos, kterého Sókratés označuje za doslova „vynikajícího“,¹⁷⁷ odpovídá věcně jakoby pro všechny laiky: „*Viš přece, že v zimě hodně prší... Předpokládejme tedy, že část obilí je zakrytá jak se přes ně přelilo bahno, a jinde zas některé kořeny byly proudem obnaženy. Často také díky vlhkosti spolu s obilím vyrazí tráva a udusí je... Nemyslíš, že v takové chvíli potřebuje obilí pomoc?*“¹⁷⁸ Poté Sókratés uzná, že je třeba kypřit půdu, nahrnovat hlínu na obnažené kořeny a oddávat se každodenní práci na poli s motykou.

Časté byly také vinice, kdy se vinná réva po zimu a na jaro ošetřila ořezáváním. Ischomachos v hospodářském spise radí Sókratovi, že pro urychlení růstu vinné révy je třeba podložit sazenice již zpracovanou půdou: „*Když budeš chtít, aby sazeniny vinné révy rostly hodně rychle, myslíš, že hodíš-li dospodu trochu země už*

---

¹⁷⁵ ISAGER, SIGNE – SKYDSGAARD, J. E.: *op. cit.*, s. 3-8.

¹⁷⁶ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 17

¹⁷⁷ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 19

¹⁷⁸ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 17

*zpracované, umožní tato měkká vrstva, aby kořeny lépe prorůstaly do tvrdé půdy, než kdyby rostly mrtvou zemí?*¹⁷⁹ Také zemědělec klade Sókratovi na srdce, aby kolem rostliny zpevnil půdu co nejvíce, neboť by vinná réva buď vlivem vlhka shnila či vlivem sucha uschla.

Další hojnou plodinu představovaly olivy, které co do náročnosti pěstování zaujímají poslední pozici, neboť se olivovníky neprořezávaly každoročně. Také pravidelně plodily a půda kolem nich se kypřila.¹⁸⁰

Se zemědělským životem na venkově je spojen také chov hospodářských zvířat, například při orbě či při mlácení obilí, kdy na klasy dupala tažná zvířata.¹⁸¹

Farmáři bydleli u svého pole, vinice či sadu na svém zemědělském statku či ve venkovském domě. Užijme příkladu vesnického domu, nalezeného v blízkosti jeskyně zasvěcené Panovi ve Vari na svahu Hyméttos. Archeologický výzkum odkryl pouze základy domu. Sídlo bylo obeháno také nepravidelně postavenou zdí, avšak dochovala se pouze spodní část stěn. Na základě archeologických údajů byl vytvořen úplný konstrukt domu.¹⁸² Rozléhá se přibližně na ploše 205m², přičemž ne méně než 117 m² zabírá centrální nádvoří se sloupy. Veranda se rozléhala před hlavním vchodem na jižní straně. Můžeme předpokládat, že střecha byla z dlaždic, avšak dochovala se jen malá škála fragmentů.¹⁸³ Ze dřeva byly také jednotlivé části domu jako například dveře, okenní rámy nebo okenic – vesničané všechny dřevěné komponenty při nebezpečí války a následného stěhování z domu strhávaly.¹⁸⁴

---

¹⁷⁹ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 19

¹⁸⁰ ISAGER, SIGNE – SKYDSGAARD, J. E.: *op. cit.*, s. 19-41.

¹⁸¹ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 18

¹⁸² Viz. příloha IV a příloha V

¹⁸³ *Ibid.*, s. 72-73.

¹⁸⁴ THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponéské války* II, 14

Starověcí lidé shledávali agrární činnost hlavně jako zdroj své obživy, ale také tvrdili, že každého rolníka zemědělství zušlechťuje: „*Odborníci v jiných vědách víceméně skrývají základní tajemství svého oboru, naproti tomu mezi zemědělci ten, kdo umí sázet líp než ostatní, má největší radost, jestliže se na něho druhý dívá, a právě tak kdo umí nejlíp sít; když se ho pak zeptáš na nějakou práci, kterou provedl dobře, vůbec před tebou nebude tajit svůj postup. Do té míry, Sókrate, zemědělství zušlechťuje povahu lidí, kteří je provozují.*“¹⁸⁵

Zemědělec Ischomachos také vysvětluje, že si obdělávání polí či sadařství dokáže osvojit každý, proto pokládá agrární činnost za obor velmi blízký lidem: „...*zemědělství je obor tak blízký lidem a tak snadný, že stačí jen se dívat a poslouchat, a hned tě seznámí se svými tajemstvími.*“¹⁸⁶ Rolník také na příkladu vinné révy upozorňuje na fakt, že příroda sama ukazuje, co nejvíce potřebuje, tudíž není nikterak třeba důkladné výuky: „*Tak například, když se réva šplhá, které rostou blízko ní, poučuje nás, že ji máme dát oporu; když rozprostírá listí v době, kdy jsou hrozny ještě malé, učí nás zastiňovat ty partie, které jsou v té době vystaveny slunce; ... když nám konečně ve své plodnosti ukazuje některé hrozny už zralé, jiné ještě trochu trpké, připomíná tím, že je musíme sklízet postupně, jak se to dělá s fíky: odebrat vždy ty dozrálé.*“¹⁸⁷

---

¹⁸⁵ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 15

¹⁸⁶ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 19

¹⁸⁷ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 19

6. Environmentální studie: ekologická krize starověkého

Řecka klasické doby

Lidé žijící v průmyslové společnosti si krajinu rozdělí primárně na „město“ a „venkov“, což u společnosti antické, založené na agrárních principech, není tak jednoznačné. Jak již bylo zmíněno v předchozích kapitolách, ruralistické krajina s krajinou městskou kooperovala daleko hlouběji a vytvořila tak dynamickou symbiózu, čímž se rozdíl mezi městem a venkovem v klasické době starověkého Řecka minimalizovaly, v kontrastu se současností, kdy je diferenciací daleko zřetelnější. Přičteme-li k tomuto aspektu (jakéhosi souznění krajiny v jeden celek) sakralizaci a chovající úctu k posvátné krajině, vyvstane falešná idea starověku jakožto zlatého ekologického času, kdy rolník měl k přírodě daleko blíže, krajinu vnímal empatictěji a k životnímu prostředí se choval šetrněji. Paradoxně opak byl pravdou, Řekové svoji posvátnou přírodní scénérii drancovali a na základě zemědělského rázu krajinu vykořisťovali.

Člověk začal přetvářet a ovlivňovat charakter krajiny pomocí své inteligence již v útlém věku své vlastní existence, avšak z environmentálního hlediska se za zlom exploatace krajiny považuje neolitická revoluce (10. / 9. tisíciletí př. n. l.).¹⁸⁸ Společnost založená na bázi sběratelství totiž využívala naturálních zdrojů podobně jako jiní predátoři, proto se pokládá za počátek cílené intervence a exploatace krajinného rázu vznik zemědělství v tzv. Úrodném půlměsíci. Společně s novým

---

¹⁸⁸ PODBORSKÝ, Vladimír: *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. Brno 2008, s. 61.

způsobem získávání obživy souvisí oproštění se od nomádského způsobu života, čímž vznikla úzká vazba mezi půdou a člověkem.¹⁸⁹

Všechny starověké civilizace jsou tedy založeny na agrárním systému, výjimkou není ani starověké Řecko. Vztah k naturálnímu světu byl natolik blízký a důležitý, že ovlivňoval řadu dalších aspektů (politických, hospodářských), jak již bylo několikrát nastíněno. Právě proto by měla environmentální studie tvořit pro důkladné poznání klasického Řecka jednu z nejpodstatnějších studií. Obdobně celou situaci stran poznání starořeckých dějin vystihuje Robert Sallares ve své publikaci *The Ecology of the ancient Greek*:¹⁹⁰ „...každý historik věnující se starověku, který není plně ponořen do problematiky ekologie, může nabýt přinejlepším pouze velmi omezeného pochopení dějinných procesů řecké klasické doby.“¹⁹¹

Analýzou pramenné základny dospějeme k závěru, že bohatství přírodních zdrojů hrálo významnou roli například v takticko-vojenském rozhodování, a to na příkladu dobytí Amfipole¹⁹² spartským vojevůdcem Brásidem v roce 424 př. n. l. za peloponéské války. Brásidovu intervenci se svými thráckými spojenci podrobně popisuje Thúkýdidés ve IV. knize svých slavných dějin.¹⁹³ Amfipolis byla strategickým místem pro obchod, neboť Athéňané město využívali jako vývozní přístav pro stavební dříví (zejména na athénské lodě), jež se těžilo v thráckých horách, proto byla v Athénách po dobytí přístavu alarmující situace: „*Pád Amfipole vyvolala*

---

¹⁸⁹ HUGHES, J., D.: *Op. cit.*, s. 28-32.

¹⁹⁰ SALLARES, R.: *The Ecology of the ancient Greek*. New York 1991.

¹⁹¹ V originálním znění: „...Any ancient historian who has not immersed himself or herself fully in the problems of ecology can have, at best, only an extremely limited comprehension of the course of history in classical antiquity.“ In: SALLARES, R.: *Op. cit.*, s. 4.

¹⁹² Amfipolis byla důležitá řecká kolonie, založená r. 437 př. n. l., nyní ležící ve východní oblasti řecké provincie Centrální Makedonie u východního okraje poloostrova Chalkidiki na řece Struma (dříve řeka Strymón). Amfipolis se stala významným přístavem pro vývoz dřeva. In: *Encyklopedie antiky* (ed. Svoboda, L.), Praha 1973, s. 50.

¹⁹³ THÚKÝDIDÉS: Dějiny peloponéské války, IV, 102-108

*mezi Athéňany velké obavy, zejména proto, že jim to město bylo prospěšné dodávkami dříví na stavbu lodí a peněžními příspěvky...*¹⁹⁴

Ještě před tím, než město padlo do rukou spartského vojevůdce, stačilo dle rad стратега z Athén Euklea (jenž byl v tu dobu v Amfipoli) zaslat výzvu s žádostí o pomoc dalšímu stratégovi, který velel vojsku v Thrákii, a to Thúkýdidovi (autor citovaných dějin).¹⁹⁵ Přítomnost стратега zasláného přímo Athénami v Amfipoli a okamžitý přesunem Thúkýdida vede jednoznačně k názoru, že dobytý přístav byl základním strategickým bodem.

Pakliže se vojsko v Thrákii vedené Thúkýdidem snažilo o co nejrychlejší postup směrem k městu právě kvůli významnosti přístavu, Brásidás zvolil okamžité jednání na základě respektu k samotnému Thúkýdidovi: *„Zatím Brasidas znepokojen lodmi připlouvajícími od Thasu na pomoc a informován, že Thukydidés má právo dolovat zlato v oné části Thrákie a že proto patří k nejlivnějším lidem na pevnině, spěchal, aby se, bude-li to možné, zmocnil města dříve než on.“*¹⁹⁶ Z textu vyplývá další zajímavý poznatek, dozvídáme se, že kdo držel právo dolovat nerostné suroviny (zde zlato), vydobyl si tak značnou míru úcty a byl považován za jednoho z nejlivnějších lidí. Jednoduše, kdo manipuloval s bohatstvím nerostné surovinové základny a měl na to práva, zřejmě pocházel z nejvyšších vojensko-politických kruhů a stal se tedy významným občanem příslušné obce.

Nerostné bohatství také hrálo zejména v Athénách významnou ekonomickou roli. A to těžba ve stříbrných laurijských dolech. Rozsáhlý projekt zefektivnění a rozšíření těžby zosnoval ve svém spisu *O státních příjmech* Xenofón. Tento spis

---

¹⁹⁴ THÚKÝDIDÉS: Dějiny peloponéské války, IV, 108

¹⁹⁵ THÚKÝDIDÉS: Dějiny peloponéské války, IV, 104, 4

¹⁹⁶ THÚKÝDIDÉS: Dějiny peloponéské války, IV, 105

vznikl jako reakce na špatnou ekonomickou situaci vyčerpaných Athén po válce se spojenci (357 – 355 př. n. l.). Xenofón se stavěl proti dalšímu vykořisťování spojenců v tzv. 2. athénském námořním spolku¹⁹⁷ a tak chtěl státní příjmy získávat odjinud – tedy z nerostného bohatství v rámci dolování stříbra.¹⁹⁸ Xenofontův plán, jenž byl propracován do detailů, nebyl nikdy realizován. Můžeme si však ve zmiňovaném spise všimnout jeho postoje ke krajině, který stojí zcela na exploatačních principech a jisté naivitě o nekonečných možnostech těžby:

„Tedy je všeobecně známé, že se v těchto dolech pracovalo už hodně dávno, nikdo se ovšem ani nepokusil říci odkdy. Uvažte, jak malé jsou hromady vyházené hlušiny ve srovnání s přírodními pahorky obsahující stříbro, protože se stříbrná ruda doluje a vynáší už tak dlouho. Ukazuje se, že se ani naleziště stříbra vůbec nezmenšuje, naopak stále se rozšiřuje. Ani když bylo v dolech nejvíce lidí, nikdy tam nebyl nedostatek práce, naopak stále tam bylo víc práce než dělníků.“¹⁹⁹

Xenofón dále porovnává statek s laurijskými doly:

„Kromě toho každý rolník by mohl říci, kolik potahů a kolik dělníků stačí na jeho hospodářství; poslat na statek víc, než je nutné, považují za škodu. Avšak při důlních pracích prý mají všichni stále nedostatek pracovních sil.“²⁰⁰

Stejně tak se o nezměrném množství stříbrného nerostného bohatství zmiňuje ještě jednou dále v textu: „...protože stříbrná žíla se nikdy neztratí a cena stříbra nikdy nepoklesne.“²⁰¹ Právě na „nekonečnosti“ zdrojů z těžební práce staví Xenofón svůj rozsáhlý ekonomický projekt.

Vazby k naturální sféře ovlivňovaly také politická rozhodnutí, příkladem může být závislost Athén (díky nedostatku úrodné půdy) na dovozu obilí z bohatých černomořských zásobnic. Jestliže v peloponéské válce hrozila Athénám ztráta zásadní

---

¹⁹⁷ Jednal tak proto, že si byl vědom „váhy“ míru. Neboť právě v mírovém období lze spoléhat na dlouhodobé a plánované ekonomické rozvrhy.

¹⁹⁸ XENOFÓN: *Poroi*, 4-5

¹⁹⁹ XENOFÓN: *Poroi*, 4, 2

²⁰⁰ XENOFÓN: *Poroi*, 4, 3

²⁰¹ XENOFÓN: *Poroi*, 4, 4

ekonomické základny pro obživu občanů v černomořských koloniích, jednoznačně museli občané volit třeba i riskantní zisk jiných úrodných míst. Další starověkou obilnicí představovala Sicílie. Jakmile byly Athény odříznuty Spartou od svého obilného zdroje, počala se plánovat dobovačná cesta na Sicílii,²⁰² i přes to, že její neúspěch předpověděl na svolaném sněmu ještě před výpravou Nikias.²⁰³ Avšak jeho politický sok Alkibiadés o nutnosti výpravy přesvědčil většinu.²⁰⁴

Zde je uvedeno jen pár příkladů, kde se jednoznačně promítá environmentální složka založená na jednotlivých ekosystémech, jejichž součástí je i lidská společnost, která v rámci potřeby s naturálním bohatstvím manipuluje. Tyto vybrané statě dokazují, že krajinný ráz všechny sféry lidského smýšlení nějakým způsobem ovlivňuje a také potvrzují výrok Roberta Sallarese, že historik klasické antiky si nemůže dovolit být neseznámen s environmentálním prostředím, ve kterém starořecký člověk žil.

Skutečnost, že mnohé environmentální problémy, které sledujeme dnes, sužovaly i antickou společnost, by neměla být překvapivá. Nejčastějším ekologickým problémem bylo nadměrné mýcení lesů a eroze. Dále však přispívalo k degradaci půd špatné zacházení s hospodářskou půdou či nadměrná pastva. Všechny tyto aspekty vedly ke snížení úrodnosti a využitelnosti, byť by se mohlo zdánlivě jevit, dle Xenofónova spisu *O hospodářství*, že rolníci půdu obdělávali s jistou šetrností.

Ischomachos, zkušený zemědělec, radí Sókratovi, jakým způsobem s hospodářskou půdou pracovat, aby výnos produktů byl co možná nejvyšší,²⁰⁵ zároveň upozorňuje na rozdíly mezi půdou lehčí a půdou těžší s varováním o zasetém

---

²⁰² THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponéské války*, VI

²⁰³ THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponéské války*, VI, 9-13

²⁰⁴ THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponéské války*, VI, 16-18

²⁰⁵ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 16-17

množství semene. Zdůrazňuje, aby se slabší půda zbytečně nevyčerpávala, proto bylo nutné typy půd posoudit a podle toho také zasít: „*Stejně těžko slabá prasnice vyživí velké množství selat v plné síle.*“²⁰⁶

I přes rady, jak nejlépe půdu obdělávat, je třeba konstatovat, že rozsáhlá kultivace a zemědělské zatížení půd vedlo k degradaci orné půdy, což ve výsledku ovlivnilo krajinný ráz mediteránního prostředí. Nešetrný způsob hospodaření vedl k zasolení půd, následkem čehož se půda rozpadá, nebo k postupné desertifikaci. Zemědělská velkovýroba a nadměrné zatěžování půdy je však daleko lépe viditelná v době antického Říma.²⁰⁷

6. 1. Deforestation

Lesní vegetace představovala v klasickém Řecku jednu z nejpodstatnějších environmentálních fenoménů, neboť dříví našlo využití v mnoha oblastech. Lesu a lesnímu bohatství věnuje Theophrastos jednu celou knihu, což svědčí o důležitosti a nejrozmanitější škále využitelnosti této vegetace.²⁰⁸

Theophrastos ve svém spise hodnotí vliv klimatu na lesní porosty a analyzuje kvalitu dřeva. Nejlepší pro stavební účely shledává dříví z Makedonie, neboť bylo hladké a rovné. Druhý nejvhodnější typ pro stavbu pocházel z Pontu (jižní břeh Černého moře). Naopak nekvalitní dříví spatřuje v oblasti pohoří Parnásson nebo Euboie, toto dřevo Theophrastos shledal jako rychle hniјící s velkým počtem suků

---

²⁰⁶ XENOFÓN: *Oikonomikos*, 17

²⁰⁷ JELÍNEK, Petr - KYŠUČAN, Lubor: *op. cit.*, Brno 2014, s. 84.

²⁰⁸ THEOPHRASTOS: *Peri fytón historia*, V

a s hrubým povrchem. Dřevo z těchto oblastí ohodnotil jako „pochybné - stejně jako dřevo z Arkádie.“²⁰⁹

Rozsáhlé kácení lesů probíhalo zvláště za účelem výstavby lodí²¹⁰ a lidských obydlí.²¹¹ Dále však sloužilo dřevo na otop či k vaření.²¹² Starořecký člověk si vytápěl pokoje dřevěným uhlím, stejně tak uhlí používal v kuchyni, jak naznačuje stať z Aristofanovy dramatické hry:

*„K nám sem spěj, Muso, dech plamenný
Ohně nes, býti hned Achárnkou!
Právě tak, jako nám
z uhlí zář jiskřičky
skočí ven, kterou nám,
měchu dech vyloudí,
když si chcem na pánev,
rybky dát k smažení...“²¹³*

Dalším důvodem mýcení lesů byl pochopitelně zisk úrodných půd nebo pastvin pro dobytek. Tato rozsáhlé deforestace způsobovala půdní eroze, vznikaly tak naplaveniny, které zanášely úrodnou půdu. Také přispívaly k rozšiřování nehostinných míst, jako byly bažiny či močály.²¹⁴

Kriticky se k mýcení lesů staví, v první kapitole již zmíněný, Platón, jenž popisuje zdevastovanou attickou krajinu:

„...zbyly tedy, jako při malých ostrovech, proti dřívějšímu stavu nyní jen jakoby kosti onemocnělého těla, poněvadž všechna tučná a měkká hlína vůkol odplavala a zbylo toliko hubené tělo země. Tehdy však, dokud byla ještě neporušena, byly její hory vysoké kopce hlíny, měla roviny, které nyní se nazývají kamenité, plny tučné prsti, i měla na horách mnoho lesů, po nichž jsou ještě nyní patrné stopy; kdežto totiž některé z hor chovají nyní jen potravu pro včely, byla dříve ze stromů ze stromů

---

²⁰⁹ THEOPHRASTOS: *Peri fytón historia*, V, 2, 1-3.

²¹⁰ THEOPHRASTOS: *Peri fytón historia*, V, 7, 1-4.

²¹¹ THEOPHRASTOS: *Peri fytón historia*, V, 7, 5.

²¹² THEOPHRASTOS: *Peri fytón historia*, V, 9.

²¹³ ARISTOFANÉS: *Achárnés*, 665 – 671.

²¹⁴ HUGHES, J. D – THIRGOOD J. V.: *Deforestation, Erosion, and Forest Management in Ancient Greece and Rome*. In: *Journal of Forest History*, XXVI, č. 2, 1982, s. 67 – 68.

*tam nakácených tesána břevna na vazby největších staveb a není tomu příliš dávno, co ty vazby ještě držely.*²¹⁵

Dle analýzy texty je zřejmé, že již Platón si všímá ekologického problému deforestation. Naznačuje také, jak výrazně se krajinný ráz po devastaci proměnil. Platón však ve svém „truchlení“ nad drancovanou krajinou pokračuje dále:

*„Mnoho tam bylo také ušlechtilých vysokých stromů a půda poskytovala nezměrné pastvy dobytku. Také byla rok co rok napájena vodou od Dioových dešťů, které neztrácela jako nyní, kdy voda stéká z holé země do moře, nýbrž majíc hojně prsti, přijímala vypitou vodu do ní, uchovávala ji pod vrchní hlinitou vrstvou a vypouštěla pak z výšin do údolí; tak vytvářela na všech místech bohaté zdroje studánek i řek, po nichž ještě i nyní zůstávají posvátné stopy u dřívějších pramenů, svědčící, že pravda jest, co se nyní o ní vypravuje.*²¹⁶

Z textu vyplývá, že vlivem kácení lesů pozbyla půda schopnost uchovávat vodu, což v důsledku mohlo vyvolat problémy s nedostatkem vodních zdrojů. Strádání vody ještě více umocnila například výsadka a pěstování olivovníků. Tyto stromy jsou charakteristické svými mohutnými kořeny hluboko v zemi, díky kterým disponují schopností vytáhnout podzemní vodu a veškerou vlhkost, což přispívá ještě více k vysychání půdy a vodních pramenů.

Výsledek lidské exploatace se promítá do současné podoby středomořské krajiny. Pouhým okem lze rozšifrovat zásadní proměny v krajinném rázu – kupříkladu starověké ruiny antických měst v suchém pouštním prostředí, které v době rozkvětu města jistě prosperovalo živelnější vitalitou, nebo holé stráně hor, které dnes dokážou poskytnout půdní živiny pouze pro méně náročné polokřovinaté vegetace.

---

²¹⁵ PLATÓN: *Kritiás*, 111, b, c

²¹⁶ PLATÓN: *Kritiás*, 111, d

Závěr

V současné době si pod termínem „krajina“ vybavíme poměrně zřetelnou představu, avšak ve starověkém Řecku tento slovní ekvivalent neexistoval. Nicméně antický člověk i přes terminologickou překážku svůj kraj s jednotlivými přírodními fenomény velmi dobře znal. Svědčí o tom záznamy v dochovaných spisech; ve starověkém Řecku dobře věděli, kde rostla lesní vegetace s nejkvalitnějším dřevem, kde bylo třeba rozšířit těžbu, při jaké řece se maximalizovala úrodnost, jaký typ krajiny disponoval nejvhodnějšími podmínkami pro určitý druh plodiny... Bylo to dáno agrární společností, kdy kultivace půdy představovala hlavní zdroj obživy, z čehož plyne, že vztah antického člověka k naturální sféře byl daleko hlubší, než je tomu v současné industriální epoše. Také můžeme předpokládat, že antický člověk byl velmi dobře seznámen s ekosystémem, ve kterém žil, na rozdíl od soudobého člověka, který v „zajetí“ elektrifikovaného betonového města již neshledává divokou přírodu jako své přirozené teritorium.

Cílem práce bylo komplexně zhodnotit percepci krajiny ve starověkém Řecku klasické doby, a to na základě analýzy pramenné základny a pečlivému výběru jednotlivých témat kapitol, aby záběr práce byl co nejobsáhlejší, čímž by se mohla vykonstruovat ucelená všeobecná výpověď o vztahu ke krajině z pohledu antické společnosti. Nicméně tato komplexnost se mírně vytrácí, neboť probádání tak rozsáhlé environmentální problematiky je, dle mého soudu, zapotřebí podložit dalšími poznatky z jiných vědních disciplín jako je krajinná archeologie či paleobotanika.

Na základě závěrů uvedených v bakalářské práci nemůžeme věrohodně a s přesností určit, do jaké míry proměnily lidské zásahy z dob klasického Řecka

dnešní krajinný ráz v oblasti vývoje řecké civilizace. Mýcení lesů probíhalo ve velkém měřítku, avšak odlesněných pahorků bylo mnoho již v klasické době. Krajina má vlastnost velmi dynamické proměny a každý lidský zásah nějakým způsobem tento krajinný ráz ovlivní, z čehož plyne, že současná mediteránní krajina je také výsledkem interakce starořecké civilizace. Jak se krajina konkrétně proměnila, není zcela prokazatelné. S jistotou můžeme říct, že relativně poklesla úroveň hladiny moře, což je prokazatelné kupříkladu u vesnice Thermopyly, která nyní leží až 4 km od moře. Další zřetelný poznatek tkví ve zmizení močálů a bažin, které v klasické době starořeckých dějin byly hojně rozšířeny, právě vlivem mýcení lesů či nadměrnou pastvou dobytka.

Starořeční lidé nerozlišovali mezi krajinami sakrálními, městskými či rurálními. Tyto typy krajin se natolik prostupovaly, že bylo těžké najít hranici. Existovaly posvátné okrsky jako součást města, „magické“ háje, jež byly součástí posvátných okrsků, hluboká divočina s nespočtem oltářů, venkovská sídla v odlehlých nehostinných místech, však s ideálním zázemím pro pastvu. Antická civilizace klasické doby však velmi razantně dokázala rozlišovat mezi „kultivovanou“ krajinou *hêmeros* (zkrocená příroda) a „nekultivovanou“ krajinou *agrios* (divoká příroda). Dále je nezbytné zmínit, že ačkoliv byl antický člověk ve své každodennosti ovlivněn mytologicky zakotveným řádem v přírodní sféře, kterou sakralizoval, přesto tyto uctívaná místa paradoxně drancoval.

Z mé práce plynou další náměty na zpracování, zejména průzkum existence „zárodků“ ekologického myšlení. Ve starověkém Řecku započalo svoji éru mnoho vědních disciplín, proč by tomu nemohlo být i v případě ekologie? Oliver Rackham v publikaci *Human landscape in classical antiquity* zmiňuje pojem „pseudo-ekologie“, neboť v klasické době antiky lidé nerozuměli pojmu „životní prostředí“. Navíc by k řádné ochraně takového životního prostředí bylo zapotřebí jisté jurisdikce, proto

environmentalista vyzdvihá pojem „pseudo-ekologie“,²¹⁷ kdy samotná ekologie má daleko ke svému zrodu, avšak ekologické myšlenky se již u jednotlivců objevují, jako v případě Platóna, u něhož se nacházejí cenné výpovědi stran ochrany vodních zdrojů, dokonce podotýká, že tato ochrana vodního ekosystému by měla být pod záštitou zákona.²¹⁸ Podobný postoj zaujímá i k nadměrnému lovu zvěře, které by mělo být regulováno zákonodárnou mocí.²¹⁹

Další studie, která by přímo navázala na moji bakalářskou práci, spočívá v probádání další percepce krajiny, a to v prostorách římského impéria, čímž by se zaštitila celé antická epocha. Environmentální problematika v období starověkého Říma je lépe čitelná, neboť představuje širší základu dostupných pramenů na zkoumané téma.

---

²¹⁷ SALMON, JOHN – SHIPLEY GRAHAM: *op. cit.*, s. 16-18.

²¹⁸ PLATÓN: *Nomoi*, VIII, 845, d, e

²¹⁹ PLATÓN: *Nomoi*, VIII, 823, b, c

Seznam pramenů a literatury

Prameny

ARISTOFANÉS: *Acharňané* (přel. Krejčí Augustin). Praha 1913.

ARISTOTELÉS: *Politika* (přel. Mráz Milan). Praha 2004.

DÉMOSTHENÉS: *Třetí olynthská řeč* (přel. Oliva Pavel). In: Démostenés: *Řeči na sněmu*. Praha 2002.

EMPEDOKLÉS: *O podstatě světa* (přel. Pokorný Jaroslav). Praha 1944. Dostupné na serveru: <http://www.filosof.cz/prilohy/empedokles.pdf> [cit. 10. 8. 2015]

HÉRODOTÓS: *Dějiny* (přel. Šonka Jaroslav). Praha 2004.

HÉSIODOS: *Zpěvy železného věku* (přel. Nováková Julie). Praha 1990.

HIPPOKRATÉS: *O vzduchu, vodách a místech* (přel. Schruz Ondřej). Praha 1993.

HOMÉR: *Ílias* (přel. Vaňorný Otmar). Praha 1934.

PARMENIDÉS: *O přírodě* (přel. Svoboda Karel). In: Sobotka, M. – Machovec, D.: *Zlomky před Sokratovských myslitelů*. Praha 1989.

PLATÓN: *Faidros* (přel. Novotný František). Praha 1937.

Kritias (přel. Novotný František). Praha 2008.

Zákony (přel. Novotný František). Praha 2003.

SOFOKLÉS: *Oidipus na Koloně* (přel. Končinský Josef). Dostupné na serveru:

<http://olympus.cz/antika/ockoncinsky.pdf> [cit. 14. 8. 2015]

THEOPHRASTOS: *Enquiry into plants* I (přel. Hort Arthur). Londýn 1916. Dostupné na serveru: <https://www.scribd.com/doc/32394647/Theophrastos-Enquiry-into-Plants-Books-I-V> [cit. 14. 8. 2015].

Enquiry into plants II (přel. Hort Arthur). Londýn 1916. Dostupné na serveru: <https://www.scribd.com/doc/48304899/Theophrastus-Enquiry-into-Plants-Vol-II-Books-6-9-Treatise-on-Odours-Concerning-Weather-Signs-Loeb-Classical-Library-No-71> [cit. 14. 8. 2015].

Peri fytón historia v latinském překladu *De Historia Plantarum* je k dispozici na serveru: <https://archive.org/details/TheophrastiDeHi00Theo> [cit. 15. 8. 2015].

THÚKÝDIDÉS: *Dějiny peloponéské války* (přel. Bahník Václav). Praha 1977.

XENOFÓN: *O hospodářství* (přel. Bahník Václav). Praha 1972.

O státních příjmech (přel. Hejnic Josef). Praha 1982.

Vzpomínky na Sókrata (přel. Bahník Václav). Praha 1972.

Literatura

- ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *Starověké Řecko*. Praha 2011.
- ALCOCK, E., S. – OSBORNE, R.: *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford 1994.
- BARNET, ROD: *Sacred Groves: Sacrifice and the Order of Nature in Ancient Greek Landscapes*. Madison 2007.
- BENEŠ, J. – BRŮNA, V.: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994.
- BIRDE, D. E.: *Sacred Groves in the Ancient Greek World*. Berkeley 1982.
- BURIAN Jan – LISOVÝ Igor – PSÍK Richard: *Úvod do dějepisectví antického starověku*. Ostrava 2007.
- CARY, M: *The Geographic Background of Greek and Roman History*. Oxford 1949.
- CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha 2005.
- Encyklopedie antiky* (ed. L. Svoboda), Praha 1973.
- FRAZER, G. J.: *The Golden Bough a study of magic and religion*. Adelaide 1922.
- GAGARIN, M: *The Oxford encyclopedia of ancient Greece and Rome*. Oxford 2010.
- GROH, F. – JIRÁNI, O. – SALAČ, A.: *Agrární poměry a problémy v antice*. Praha 1928.
- HÄGG, R. – MARINATOS, N.: *Greek Sanctuaries*. Londýn 2005.
- HAVERFIELD, D.: *Ancient Town-planning*. Oxford 1913. Dostupné na serveru: <http://www.gutenberg.org/files/14189/14189-h/14189-h.htm> [cit. 14. 8. 2015]
- HEITLAND, W. E.: *Agricola*. Cambridge 1921.
- HUGHES, J., D.: *Pan's travel. Environmental problems of the Ancient Greeks and Romans*. Londýn 1990.
- HUSLEY, J. D.: *The Piraeus and the Panathenaia: Changing Customs in Late-Fifth Century Athens*. Houston 2015.

ISAGER, S. – SKYDSGAARD, J. E.: *Ancient Greek Agriculture*. Londýn 1992.

JELÍNEK, Petr - KYSUČAN, Lubor: *Venkov a krajina. Evropská krajina mezi venkovem a městem, mezi antickou a novověkem*. Brno 2014.

JUNG, C. G.: *Výbor z díla: svazek II – Archetypy a nevědomí*. Brno 1997.

KYSUČAN, Lubor: *Oni a my. Dvanáct neodbytných otázek mezi antickou a postmodernou*. Brno 2010.

MOMMSEN, A.: *Feste der Stadt Athen im Altertum. Geordnet nach attischem Kalender*. Lipsko 1898.

PEDLEY, J.: *Sanctuaries and the Sacred in Ancient Greek World*. Cambridge 2005.

PODBERSCEK, A. L. – PAUL, E. S. – SERPELL J. A.: *Companion Animal and Us. Exploring the relationship between people and pet*. Cambridge 2000.

PODBORSKÝ, Vladimír: *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. Brno 2008.

ROBERTSON, N.: *New Light on Demeter's Mysteries: The festival Proerosia*.
Dostupné na serveru: <http://grbs.library.duke.edu/article/view/2741/5857> [cit. 14. 8. 2015]

ROY, J.: *The countryside in classical Greek drama, and isolated farms in dramatic landscapes*. In: SHIPLEY, G. – SALMON, J.: *Human landscape in classical antiquity. Environment and Culture*. Londýn 2003.

SALLARES, R.: *The Ecology of the ancient Greek*. New York 1991.

SALLER, P. R. – SCHEIDEL, W. – MORRIS, I.: *The Cambridge Economic History of Greco-Roman World*. Kalifornie 2012.

SALMON, JOHN – SHIPLEY GRAHAM: *Human landscape in classical antiquity. Environment and culture*. Londýn 1996.

SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007.

TUCKER, T. G.: *Ancient Athens. The Social and Public Life of a Classical Athenian from day to day*. London 1912.

WARD-PERKINS, J. B.: *Cities of Ancient Greece and Italy: Planning in classical antiquity*. Londýn 1974.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha 2005.

Periodikum

HUGHES, J. D – THIRGOOD J. V.: *Deforestation, Erosion, and Forest Management in Ancient Greece and Rome*. In: *Journal of Forest History*, XXVI, č. 2, 1982.

Elektronické databáze

Greek, Roman and Byzantine studies: <http://grbs.library.duke.edu/>

E-knihovna Scribd: <https://www.scribd.com/>

E-knihovna Project Gutenberg: <http://www.gutenberg.org/>

E-knihovna Internet Archive: <https://archive.org/>

E-knihovna s originálními texty a anglickými překlady Perseus Digital Library:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>

Encyklopedická databáze Encyklopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/>

Databáze virtuálních rekonstrukcí historických reálií The Institute for the Visualization of History: <http://www.vizin.org/>

Résumé

This bachelor's thesis is generally focused on relationship of human-landscape between ancient Greek civilization and ancient Greek landscape in classical period. This thesis is an environmental study, which reflect the influence of ancient society on the current form of Mediterranean landscape. Research of the thesis stand on the analysis of the sources from clasical antiquity (historical, pholosophical works, but also exact work of „father od botany“ Theophrastus).

The author of the thesis describes three basic type of landscape – rural, urban and sacral space. Specifically the proces of the cultivation of land and agriculture in rural landscape, town-planning in urban landscape and concept of sacred space like the sacred grove in sacral landscape. In clasical antiquity all three basic type of countryside were in symbiosis with human society.

In the main part of this work is based on the explore of perception of landscape, on the description of natural conditions of classical period (climate, fauna, flora) and interaction of the nature with „human dimension“ included political, economic, religious and social part.

Seznam použitých příloh

I. Plán přístavu Pireus

In: HAVERFIELD, D.: *Ancient Town-planning*. Oxford 1913. Dostupné na serveru: <http://www.gutenberg.org/files/14189/14189-h/14189-h.htm>

[cit. 14. 8. 2015]

II. Půdorys svou bloků městských domů v Olynthu

In: ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *Starověké Řecko*. Praha 2011, s. 233.

III. Plán města Priéné

In: ADKINS, L. – ADKINS A. R.: *Starověké Řecko*. Praha 2011, s. 219.

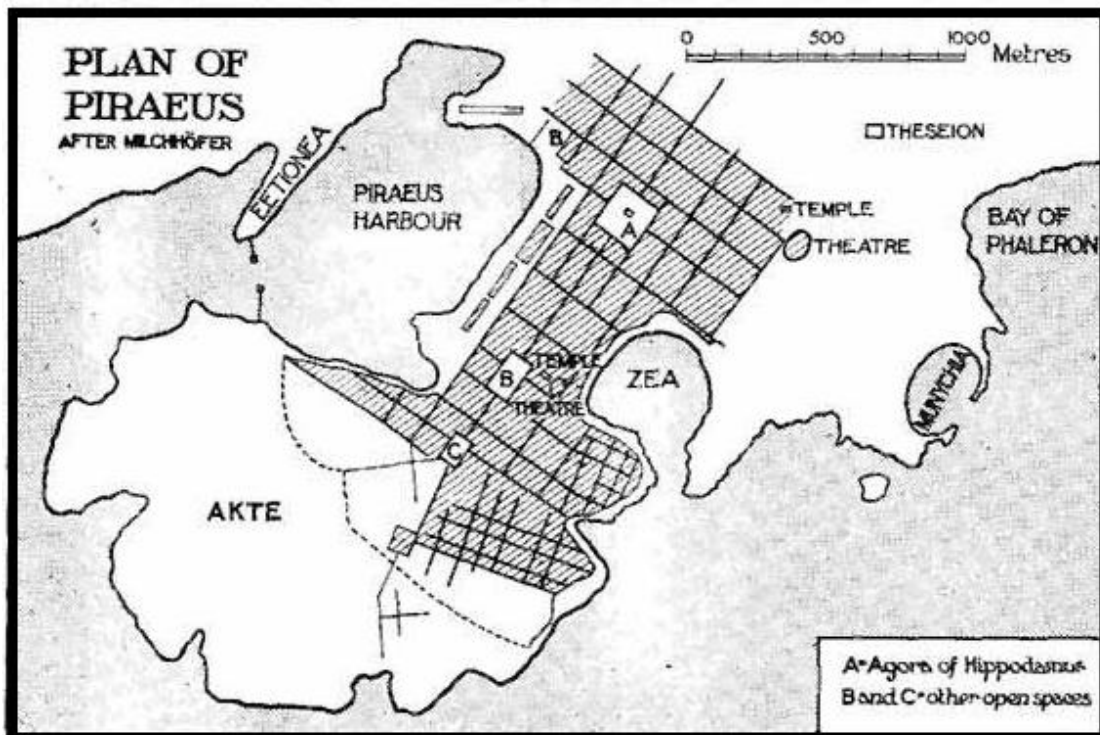
IV. Rekonstrukce farmářského statku ve Vari

In: <http://www.vizin.org/projects/vari/solution.html> [16. 8. 2015]

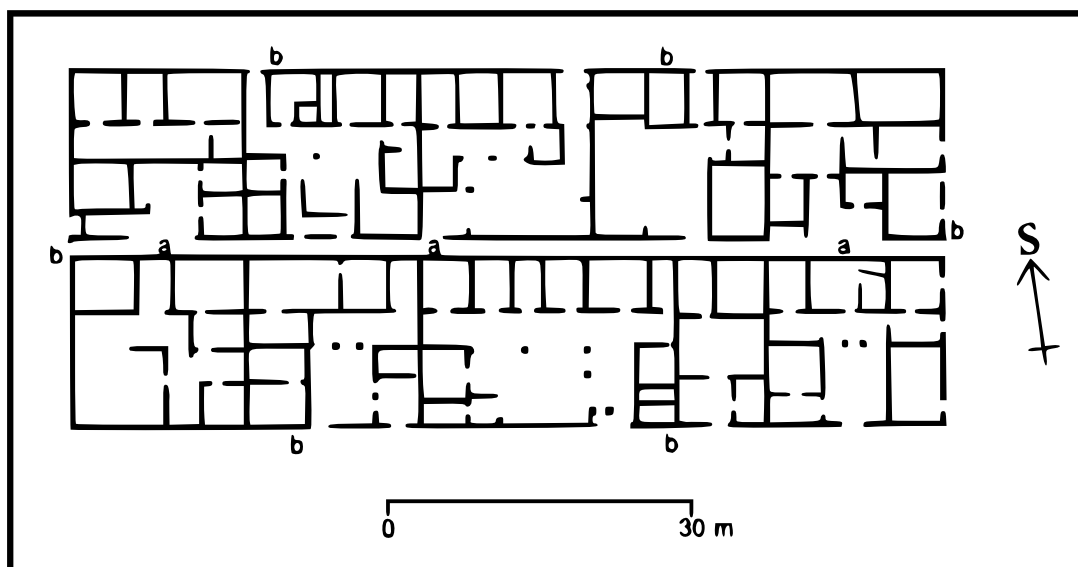
V. Rekonstrukce farmářského statku ve Vari 2 – centrální dvůr

In: <http://www.vizin.org/projects/vari/solution.html> [16. 8. 2015]

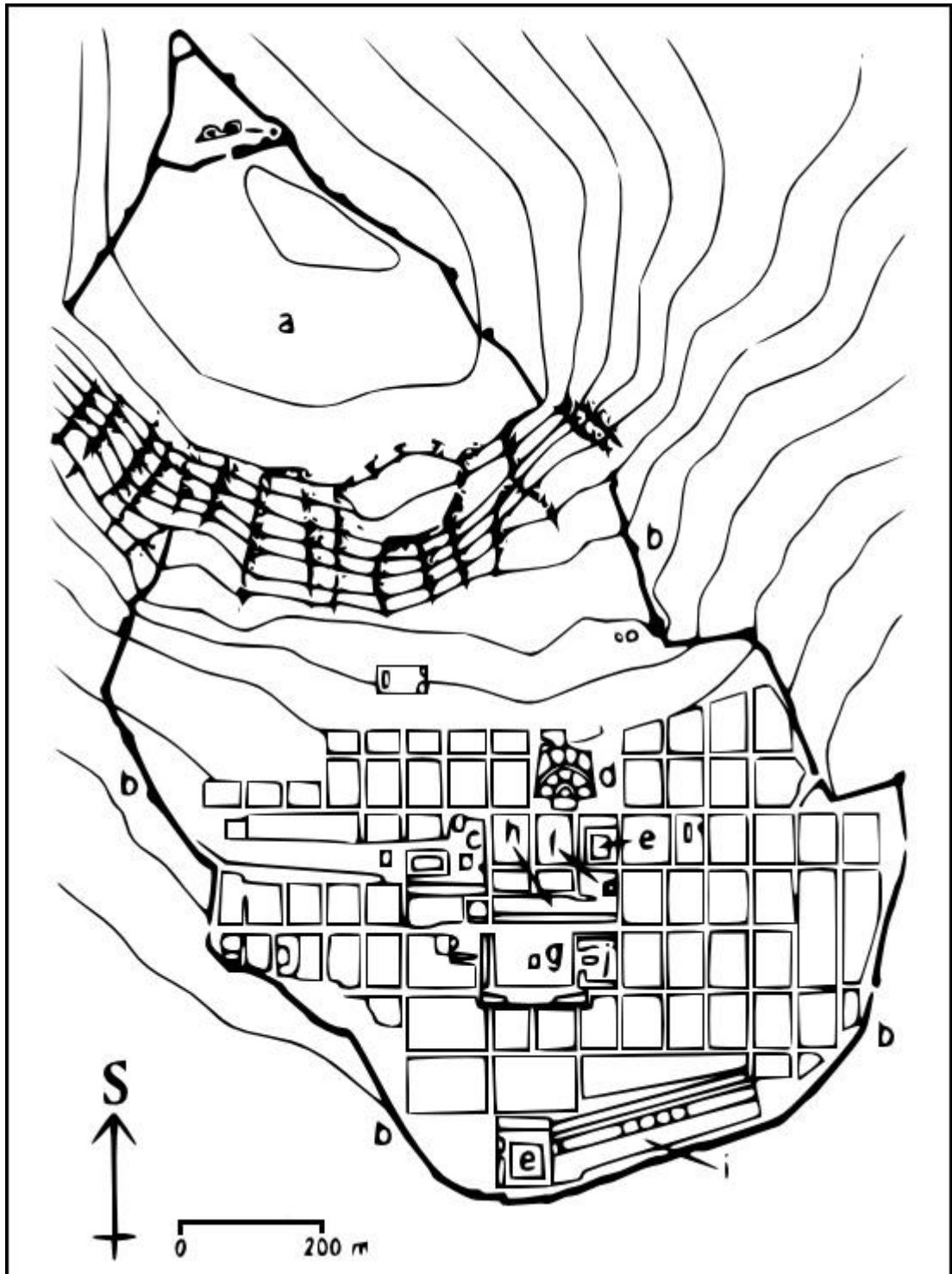
I. Plán přístavu Pireus

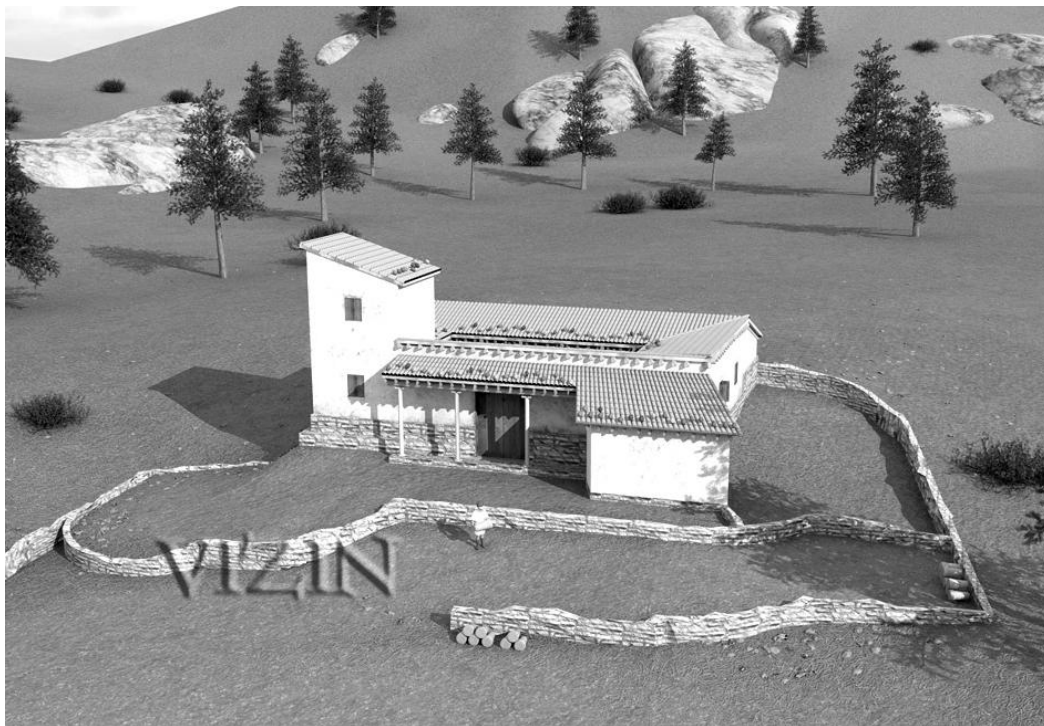
II. Půdorys dvou bloků městských domů v Olyntu

III. Plán města Priéné

IV. Rekonstrukce farmářského statku ve Vari

V. Rekonstrukce farmářského statku ve Vari 2 – centrální dvůr

